

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

Nr. 3

1992

15. årg.

^{2.} K. Anna, Høfter Kvarteer. af N°. 120-

Jeg underskrevne *Poul Pedersen*, *Stenbrymænd paa Edøskovhu*
forsikrer herved: at, efterat jeg haver overveiet og beregnet min Formues Tilstand paa den
Maade, som Forordningen af 1te Martii 1789 tillader og befaler, finder jeg, at jeg
intet eier i Penge eller Penges Værd, hvoraf Formuesskat efter bemeldte Forordning bliver
at svare.

At denne min Angivelse er i alle Maader sandfærdig og intet undtaget eller ander-
ledes til Værdie anslaaet, end meerbemeldte Forordning foreskriver: dette forsikrer jeg her-
ved paa Ede og Samvittighed og saaledes, som jeg drister mig til og herved tilbyder, med
Lovens Ed, om og naar forlanges, at bekræfte.

Poul Pedersen
undpaa Edøskovhu

Angivelse

for dem som ingen Formue haver.

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før omkring 1660 omfattede accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegnede accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævntes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendtes i vid udstrækning synonymt med konsumtion (jf. »accisebod« i stedet for »konsumtionsbod«).

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K. Kontingentet er 48 kr. årligt for enkeltpersoner, 500 kr. for institutioner og firmaer. Biblioteksabonnement på ZISE koster 48 kr. pr. årgang og tegnes samme steds. ZISE udsendes tre gange årligt med ca. 40 sider pr. hæfte.

ZISE - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

*Told- og Skattedirektør Carsten Jarlov (formand)
Toldfuldmægtig Gunnar Jakobsen (sekretær)
Fuldmægtig Henrik Landt (sekretær)
Vietetoldinspektør Karin Christensen, Frederikshavn (kasserer)
Dr.phil. Anders Monrad Møller (redaktør)
Dr.phil. Henrik Becker-Christensen
Direktør Kaj Elkrog
Toldkontrollør Aage E. Hansen, Padborg
Direktør René Mikkelsen
Regionschef J. Winther Knudsen, Odense*

Manuskripter, der ønskes optaget i ZISE, sendes til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønnemose Allé 18, 2400 København NV eller sekretæren Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K. Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrevne, med stor linieafstand og bred margen. Tekst indskrevet på diskette er en særdeles velkommen mulighed, men det foreslås i så fald først at kontakte redaktøren. Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes. Redaktionen påtager sig dog intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.

ISSN 00105-8355
Lay-out: Dorte Falcon Møller og Anna Falcon Møller
Tryk: Wadmann Bogtryk/Offset, Thisted

Om indholdet

Når ZISE – Told- og Skatthehistorisk Tidskrift – indledes med en art oversigtsartikel, skrevet af en lidt presset redaktør, hænger dette naturligvis sammen med det udvidede emneområde efter fusionen af Told og Skat. Artiklen vil nok blive læst med lidt forskellige øjne, alt efter om læseren er ansat i Told•Skat eller ej. Udenforstående er antagelig bedøvende ligeglade med de interne virkninger af en sådan fusion, men det kan ikke nægtes, at de ansatte i dagligdagen møder meget af det, der i artiklen betegnes som »små kultursammenstød«. I forbifarten skal det lige nævnes, at sammenlægningen også har fået den uventede virkning, at strømmen af stof til ZISE i nogen grad er stilnet af. Så det kan meget vel ende med, at redaktøren skriver hele bladet selv.

Lykkeligvis er der dog endnu folk, som husker at se efter i skrivebordsskuffen, således Svend Ove Nørremølle. Hans far – Søren Nørremølle (1887-1978) – efterlod sig notater i letlæselig håndskrift på gule konceptark i det gammeldags høje folioformat. De er ikke daterede, men da de er i moderne retskrivning, gættes der på, at de er blevet til, efter at Søren Nørremølle blev pensioneret i 1957 – han sluttede som amtsforvalter ved Kolding amtstue. Notaterne klarer sig glimrende uden anden kommentar end den ene, at der af tekniske grunde måske er grund til at repetere, hvordan en tønde hartkorn bestod af otte skæpper, en skæppe igen af fire fjerdingkar, et fjerdingkar deltes i tre album og endelig et album i fire kvarter – alt sammen for at kunne beregne visse gamle skatter.

Den pressede redaktør.

Selskabets store satsning med udgivelsen af uniformsværket har allerede afsat sig et spor i form af billedartiklen om ti gode illustrationer, efterfulgt af en beretning af Hans Anker Buch (1895-1972). Han blev ansat som gendarm i 1917 og var den 9. april 1940 næstkommanderende i 4. grænsegendarmeridistrikt. Det følgende år blev han grænsevagtimester I og leder af 16. afsnit – derfor omtalen af forskellige lokaliteter, først Flensborg fjord, siden Højer sluse helt mod vest. Selv daterede Hans

Hans Anker Buch, 1895-1972.

Anker Buch sine optegnelser til 1948, og når han fór i blækhuset, havde det sine årsager, som det fremgår af hans indledende bemærkninger.

Til slut mindeord over Arne Hægstad, hvis helbred allerede inden sidste generalforsamling desværre forhindrede ham både i at møde frem og at modtage genvalg. Hans afløser som historiefagligt bestyrelsesmedlem blev, som det også kan ses under kolofonen, direktøren for Institut for Grænseregionsforskning, dr.phil. Henrik Becker-Christensen – kendt af den toldhistorisk interesserede som forfatter til bind II af Dansk Toldhistorie.

Henrik Becker-Christensen.

Christian IV og Fog Rasmussen, om skattehistorie før 1903

af Anders Monrad Møller

Man møder ofte den betragtning, at indkomstskattens historie daterer sig fra reformen i 1903, og dermed er alt sagt om tidshorisonten bagud for den, der f.eks. har en fortid i Statsskatteevæsenet. Nu er 1903 allerede længe siden, og 90 år er ikke nogen ringe alder, så der er såmænd rigeligt at tage op, når det gælder udviklingen i den nyeste tid. Men naturligvis er der også en forhistorie.

Når 1903 fremhæves så stærkt, omend ofte i et lidt opgivende tonefald, kan det meget vel være en følge af et af dagliglivets små kultursammenstød. For falder talen på fortiden, så findes der mangan gammel tolder, der i søvne, på ét ben og i et engageret tonefald kan høres fremsige, at Toldvæsenet – derimod – det stammer tilbage fra Christian IV's tid. For det var denne berømmelige konge, som med sin ordinans af 12. januar 1632 skabte Toldetaten.

Mange har hørt om 1632-ordinansen, ikke helt så mange har læst den, og færre har nok givet sig i kast med en nærlæsning. Historiens ironi er imidlertid, at en af majestætens bevæggrunde ved den lejlighed *i alt fald* var at finde i en afgrundsdyb mistillid til egne embedsmænd, tolderne, hvis gøren og efterladen i høj grad havde hans interesse. Se bare på straffebestemmelserne. Og holdningen symboliseres til overflod af toldkisterne, hvoraf nogle lykkeligvis er bevaret. De fik ganske rigtigt tre låse, en til toldereren, en til toldskriveren og en til lensmanden.¹ For så vidt, man betragter 1632-ordinansen som Toldvæsenets dåbs-

attest, må man altså konstatere at det fædrene ophav, den strenge konge, stod klar med ris og ferle til øjeblikkelig optugtelse af den nyfødte. Og det har toldere så fejret siden.

Skulle man være blevet lidt irriteret over den stadige fremhævelse af salig Kong Christians indsats i 1632, kan man muligvis finde trøst i en reformulering af, hvad det egentlig var, der skete hin dag i januar. Hvad var det, der fik kongen til at udsondre toldoprævningen fra det almindelige administrative system? Og hvorfor blev tolderne anbragt i deres egen lille niche, hvorfra de først i allernyeste tid er blevet hentet tilbage igen?²

Drejer man synsvinklen på denne led, bliver det klart, at det nok udover den uomtvistelige mangel på tiltro til toldernes hæderlighed tillige havde med to andre forhold at gøre. For det første var det lykkedes kongen, hvad der ikke havde kunnet lade sig gøre under forgængerer, Frederik II, at få indført en generelt gældende toldrulle. Set med en senere tids øjne forekommer det forunderligt, at det virkelig indtil da var sådan, at man kunne risikere at betale forskelligt alt efter, hvor man fortoldede. Men på det punkt fik Christian IV altså gennemført ensartede forhold, og det var derfor en oplagt konsekvens at få fastslået en tilsvarende regularitet i selve opkrævningen.

Hertil kom for det andet, at tolden altid skulle erlægges i rede penge, i klingende mønt. Det er forklaringen på alle de mange

bestemmelser om toldkister, låse, nøgler, regnskaber etc. Derfor kunne også denne del af proceduren lægges i meget faste rammer ved den reform, som 1632-ordinansen var udtryk for.

For skatternes vedkommende var noget tilsvarende ikke praktiserbart. De blev opkrævet både i penge og i naturalier. Det foregik af gode grunde med store lokale variationer i selve fremgangsmåden. Og det skyldtes først og fremmest, at skatter stadig var noget, som blev *udskrevet*.

Historikernes fagudtryk om overgangen fra den såkaldte *domænestat* til *skattestaten* er velanvendte i denne sammenhæng. Domænerne var krongodset. Kongen kunne, skulle og burde som landets største godsejer egentlig brødføde sig og sine af de ordinære indtægter heraf. Og det gjorde han jo også. Endnu på Christian IV's tid blev der flyttet meget rundt mellem de kongelige slotte. Man kan aflæse det af majestætsens mange breve. Snart daterede han sig på Koldinghus, så på Skanderborg, så Frederiksborg eller Københavns Slot. Det var på mange måder lettere at flytte personer end mad, drikke og brændevad, for det var naturligvis først og fremmest naturalieindtægter, som de kongelige administratører i de enkelte egne af landet, lensmændene, havde travlt med at bogføre i deres regnskaber.

Denne forestilling om kongen som landets største og dermed egentlig vel forsørgede godsejer ligger bag det forhold, at landsdækkende skatter betragtedes som noget særligt, noget der kun undtagelsesvist blev udskrevet. Nu var det unægtelig løbet på så mange gange også før Christian IV's tid, at denne betragtning måske kunne være lidt svær at fastholde. Men alligevel klyngede man sig tappert til en illusion om

skat som noget ekstraordinært, hvad der bliver klart, hvis man kigger på et konkret eksempel.

Allerede i Christian IV's første regeringsår måtte der en skatteudskrivning til. Den 15. november udsendtes to skattebreve, som fortæller væsentlige ting om, hvordan opkrævningen var organiseret i såvel by som på land. Det sidste først.³

I det åbne brev til bønderne overalt i riget hed det, at Danmarks riges råder allerede i Frederik II's tid havde samtykket i, at når nogen af hans døtre – vore kære søstre – var blevet trolovet og stod rede til at indgå i den hellige ægteskabs stand, skulle de medgives en betydelig brudeskat. Nu var det sådan, at nogle af disse vore kære søstre »med det første og på tilkommende sommer udgives i fornemme huse«, og hvor »ugerne« vi end så kort efter vor faders afgang og i begyndelsen af vor regeringstid ville »besvære vore undersåtter med nogen skat«, var det nu nødvendigt med en »almindelig landehjælp til hin brudeskat«. Der skulle i øvrigt betales inden førstkommande midfaste søndag, og den, der ikke betalte til tiden, »vil deles og tiltales derfor«.

Tonefaldet er i begyndelsen næsten rørende. Man forstår, at den tolvårige konges søstre skulle på brudeskamlen udstyret med en passende medgift, og det har stået klart, at dette beløb har han umuligt kunnet udrede af sine ordinære indkomster. Allerede hans salig fader havde taget højde for problemet og talt med rigsråderne, men alligevel var det kun »ugerne«, at kongen således måtte »besvære« undersåtterne. Men enhver kunne da forstå, at folket måtte træde til i en sådan situation med giftefærdige prinsesser, derfor det positivt ladede udtryk: »en landehjælp«.

Først til sidst kommer klørne frem af fløjlshandsken. Ikke-betalere måtte se i øjnene, at de ville kunne deles og tiltales, hvilket betyder ét og det samme. De ville blive retsfulgt, altså i sidste instans udpantet.

I virkeligheden var dette naturligvis formynderregeringens værk. Rigsråderne stod inde for det rimelige i denne skatteopkrævning, som der var fortilfælde for. Om skattebevillingsretten og forholdet mellem konge og rigsråd i den følgende tid er meget at sige, men det får her ligge til fordel for en betragtning af selve måden, hvorpå en sådan brudskat blev opkrævet.

Det åbne brev til bønderne fortsætter nemlig med en slags ligningsvejledning. Hver 10 jordegne bønder – d.v.s. selvejerbønder – skulle lægges i lægd »og give os 40 enkelte daler og den rige skulle hjælpe den fattige«. På tilsvarende vis skulle hver 10 fæstebønder lægges i lægd og give 20 daler – »og den rige hjælpe den fattige«. Hertil kom satser for smede, skomagere, skræddere, muremestre, tømmermænd og andre landhåndværkere, og for møllere, husmænd m.fl.

Princippet var altså, at man så at sige bundtede folk i skattelægd à 10 personer og lod den rige hjælpe den fattige. Det skulle forstås på den måde, at de 10 selvejerbønder blev overladt indbyrdes at fordele de 40 daler mellem sig, mens 10 fæstebønder på tilsvarende vis skulle enes om at erlægge 20 daler. En af de ti blev udnævnt til lægdsmand og gjort ansvarlig for, at der blev foretaget det fornødne, herunder opkrævning og indbetaling af pengene.

Man kunne godt ønske sig en øjenvidneberetning anno 1588 om, hvordan det gik for sig i et sådant skattelægd. Men med lidt fantasi kan man sagtens forestille sig 10

trevne bønder sidde og forhandle sig frem til, hvor meget hver enkelt nu var god for. Men de har jo vidst det. De 10 bønder boede naturligvis i samme landsby eller i det mindste i nærheden af hinanden. Enhver har kendt til antallet af kreaturer i naboens stald og været fuldt på det rene med kvaliteten af den høst, der senest var blevet kørt i hus. Kort sagt, der blev uundgåeligt udøvet gensidig kontrol.

Man kan fastslå, at der var et element af skattemæssigt selvstyre eller – om man vil – lokal ligning. Men omvendt hang disse ligningsprincipper naturligvis sammen med, at ingen på den tid fra centralt hold kunne forestille sig, at man herfra skulle kunne vurdere skatteevnen og ligne retfærdigt. Derfor blev det uddelegeret med den smukke formaning, at den rige skulle hjælpe den fattige.

Men der skulle holdes styr på lægdsinddelingen og derefter på opkrævningen og afleveringen af pengene til kongen. Her kom lensmanden med største selvfølgelighed ind i billedet. Lensmændene på de kongelige slotte havde som nævnt i forvejen administrationen af kronens gods, og de og deres mandskab i form af fogeder og skrivere blev naturligvis også benyttet, når man som her skulle opkræve en brudskat.

I 1588 finder man således en ligning, som foregik helt lokalt, helt nede på landsbyplan. Og der var en melleminstans, lensadministrationen, som område for område havde indseende med lægdsinddeling og opkrævning. Og dette har ikke undret nogen.

For i virkeligheden var der tale om gængse principper. I skattebrev efter skattebrev finder man den samme ordlyd om lægdsinddeling og om den rige, der skulle hjælpe den fattige. Da formynderregerin-

gen i 1588 planlagde denne brudskat, så de blot efter i protokollerne fra Frederik II's tid og skrev mere eller mindre af. Når skattebrevet blev læst op på tinge, har folk antagelig mumlet, åh nej, endnu en prinsesse, og så har de i høj grad kunnet nikke genkendende til, hvad der fulgte.

Således også i byerne. Det andet dokument fra den 15. november 1588 var et såkaldt missive, et brev, som der stod en bestemt adresse på. Eller rettere, der blev udsendt en række enslydende skrivelser med forskellige adresser, nemlig en til hver købstad.

Der blev indledt med ganske den samme smøre om rigsrådernes samtykke, om de trolovede søstre og om det beklagelige i så kort efter tronskiftet at skulle skride til skatteudskrivning. Om den almindelige landehjælp til brudskat hed det for købstædernes vedkommende, at den skulle betales på samme tidspunkt – inden midfaste søndag – men i øvrigt indsendes til rentemester Kristoffer Valkendorf i Rentekammeret, altså direkte til København.

Endvidere gjaldt der visse undtagelser for bybefolkningen. På den ene side skulle hverken borgmestre, rådmænd, byfogeder eller andre, der havde hus og gård eller borgerlig handel og næring, gå fri. På den anden side slap dog de skippere, styrmænd, bådsmand og bøsseskytter, som er udi vor egen tjeneste. Kongen fandt det altså ikke formålstjenligt at lønne med den ene hånd og kræve ind igen med den anden. Et specielt problem var der med personer, som af salig Frederik II var blevet tilstået årlig skattefrihed og som vel at mærke havde papir på det. I deres tilfælde måtte man forlods indrømme, at deres retigheder kunne man ikke gå for nær. Men formanende tilføjedes det, at dette jo ikke

var noget ordinært, men en ganske særlig anledning, så man håbede og troede, at de ville vise sig som kære og tro undersætter og frivilligt bidrage.

Bag bemærkningen om den årlige skattefrihed ligger, at købstæderne faktisk var blevet pålagt visse årlige skatter. Og det forklarer også, hvorfor der ikke i det følgende var særlig anvisning på selve opkrævningen. Man har tilfulde vidst, hvordan man plejede at gøre. Det var nok, at hver enkelt by fik at vide, hvor stor en samlet sum, de forventedes at betale, og en liste over disse beløb er da også bevaret.

De enkelte byer var inddelt i et større eller mindre antal roder, og i spidsen for hver af disse stod en rodemester. Ordet »rode« er velkendt. Den dag i dag vil et opslag i den københavnske telefonbog give gevinst under ordet rodekontor. Her bliver man henvist til Direktoratet for Københavns Skatte- & Registerforvaltning. Betegnelsen rodekontor må i øvrigt i nyere tid have givet anledning til talrige og særdeles trættende vittigheder.

Rodemestrene blev i 1588 valgt af deres medborgere og skulle i hvert deres distrikt – rode – ligne beboerne efter pågældendes ejendommstilliggende, handel og næring. Grundlaget var altså relativt bredt: på den ene side handel og fremstilling, på den anden side ejendom og landbrug – ikke mindst landbruget udgjorde jo fortsat eksistensgrundlaget for et meget stort antal byboere.

Igen kan man med lidt fantasi let forestille sig begivenhedernes gang. Rodemesteren vandrede sine gader igennem med vurderende øjne og eventuelt en fortegnelse over husstandene i hånden. Der må have været en høj grad af offentlighed i lokalforvaltningen, for rodemesteren havde

ikke noget påbud om diskretion. Skrædderen har nok været fuldt på det rene med, hvad naboerne skulle af med, det være sig avlsbrugeren på den ene side eller øltapperen på den anden. At en rodemester umuligt har kunnet stille alle tilfreds, må have været en selvfølge, og at han af og til har været meget lidt begejstret for dette borgerlige ombud, turde stå lige så klart. I alt fald fik han aflastning fra og med 1619, da det blev bestemt, at selve ligningen, takseringen, skulle foretages af nogle takserborgere, der altså blev en slags ligningskommission valgt af borgerskabet selv. Takserborgerne satte folk i skat, hvorefter rodemesteren kunne koncentrere sig om opkrævningen og naturligvis tillige om restancerne, et også i datiden særdeles velkendt begreb.

Det lokale overopsyn lå hos magistraten, og pengene skulle rodemesteren indbetale i byens kasse, der blev bestyret af kæmneren. I 1588 sendtes de herfra direkte til rentemester Valkendorf i hovedstaden – i andre tilfælde kunne lensmanden også her komme ind som mellemlid.

Igen kan man tale om skattemæssigt selvstyre og for så vidt også om et folkeligt element i ligningen. Men man skal nok holde sig fra enhver form for romantisering af dette. Betingelserne var jo bestemt fra oven. Mens hver 10 bønder skulle betale et nærmere angivet antal dalere, var det for byernes vedkommende i samme anledning forud fastlagt, at der skulle rejses et beløb på så og så mange hundrede eller tusinde. At ligningen foregik lokalt, var ikke bestemt af smukke principper, men skyldtes helt enkelt, at der ikke var meget andet at gøre. I virkeligheden kunne man sætte det på spidsen og formulere det på den måde, at centraladministrationen sendte en slags

sorteper videre ud til lokalsamfundet, hvor man så måtte vælge nogen til at gøre det beskidte arbejde.

Som allerede antydnet var brudeskatten af 1588 ikke noget enestående. Man havde prøvet det før og kom så sandelig til at prøve det igen under Christian IV. Ganske vist var der stilhed på dette felt indtil 1596, da der atter var en prinsesse, som skulle giftes. Altså måtte man til at udskrive endnu en brudeskate, også kaldet »prinsessestyr« – svarende til tysk: Steuer. Herefter faldt skatteudskrivningerne tættere med hele otte tilfælde frem til og med 1610. Af disse var der igen en prinsessestyr, der var en landehjælp af bønderne til opsøgning af Grønland og en tilsvarende til finansiering af Københavns befæstning – hver gang med en omhyggelig specifikation af det gode formål. Kalmarkrigen i årene 1611-13 krævede nye skatter, og fra og med 1620'erne og Christian IV's indtræden i trediveårskrigen gik det for alvor stærkt. Nu blot en endeløs række skatter i form af en uspecificeret hjælp af bønderne. Der var ikke mere tale om den tidligere omhu med at fremhæve formålet, hvad folk vel heller ikke har følt det store behov for. Den bestrængte økonomi i kongens sidste år var åbenbar, tilstandene nærmede sig det kaotiske.

Det begyndte så fredeligt med prinsessen, der skulle giftes, og endte med en række krige og et stærkt øget skattetryk. I 1660 var det adelige skatteprivilegier, der stod for fald, og med sig i faldet rev de hele den gamle styreform. Frederik III sikrede sig enevælden og dermed var der lagt op til reformer på skatteområdet.

Et grundlæggende problem for den unge enevælde måtte være at forbedre grundlaget for beskatningen af landets hoveder-

hverv, landbruget. Egentlig kan det ikke undre spor, at den gamle metode med at sætte bønder i lægd måtte føles dybt urimelig. Skatteevnen var naturligvis forskellig efter den gennemsnitlige gårdstørrelse og jordens beskaffenhed. En halv snes velnærede fæstebønder på fede jorder slap jo med det samme beløb som ti magre fæller i mere barske og ufrugtbare egne. Der var et retfærdighedsproblem, som kun kunne løses ved en form for vurdering.

I vore dage er matrikelnumre først og fremmest noget, man møder, når der handles fast ejendom, og der er vel i øvrigt næppe mange parcelhusejere, som på stående fod kan huske nummeret på deres ejendom. Men i sin oprindelse var formålet med matrikuleringen udelukkende skattemæssigt. Efter nogle mindre heldige forsøg nåede man i 1688 frem til et resultat, Christian V's Matrikel, som forblev gyldig helt frem til 1844, altså stort set enevældens tid ud.

Selve matrikuleringen er et kapitel for sig, som her kun løseligt skal berøres. Al landbrugsjord skulle opmåles og vurderes med hensyn til bonitet. Det gjaldt ikke alene selve agerjorden, men også engarealer, der blev takseret i forhold til, hvor mange dyr, der kunne græsse, eller hvor meget hø, der kunne bjerges. Heder og moser blev ligeledes vurderet, og skovarealer beregnedes efter oldensvin og de eventuelle græsningsmuligheder. Også møller, samt afgifter af fiskeri, færgeløb og broer sattes i hartkorn.⁴

Med enevælden blev lenene til amter, som overtog funktionen som mellemstans mellem centraladministrationen og de helt lokale myndigheder. Amtmanden fik dog kun i begrænset omfang med skat-

teproblemer at gøre, det blev overladt til hans skriver. Amtsskriveren fik efterhånden en mere selvstændig stilling og skiftede navn til amtsforvalter. Denne havde med sine folk til huse på amtstuen, og så er man pludselig fremme ved en institution, velkendt helt frem til vore dage.

Med matrikuleringen var grundlaget i orden for beskatning efter hartkorn, og de ordinære hartkornsskatter indgik via amtstuerne. Hermed var beskatningen på landet bragt i faste rammer, og noget lignende skete tillige for byernes vedkommende. De landbrugsarealer, som købstadsborgerne stadig i vid udstrækning havde under plov, kunne naturligvis matrikuleres ganske som al anden jord. Og i selve byerne vurderedes huse og grunde til den såkaldte »grundtakst«, der derefter blev grundlaget for ejendomsskat af købstæderne.

Nu ville en ren ejendomsbeskatning naturligvis administrativt have været det enkleste, fordi der jo fra et skatteteknisk synspunkt er det velsignede forhold, at folk har svært ved at benægte deres ejendomsret. Blot var der især i byerne ikke nødvendigvis nogen entydig sammenhæng mellem på den ene side værdien af huse og gårde og på den anden side deres ejeres skatteevne. Altså måtte der sættes særligt ind her. Det skete blandt andet med enevældens store kompleks af forbrugsafgifter, konsumtionen. Mest kendt – og mest berygtet – blev portkonsumtionen, som huskes på grund af de pudseløjerlige små boder ved indfaldsvejene og den konsumtionslinie, som blev trukket rundt om hver købstad som en slags indenlandsk forbrugsafgiftsgrænse. Konsumtionen endte med at blive opkrævet af det, der en tid lang retteligt burde have heddet Det danske

Told- og Konsumtionsvæsen, og derfor er dens historie inddraget og beskrevet i Dansk Toldhistorie.

Men ordinære skatter og afgifter var ikke tilstrækkeligt. I slutningen af 1600-tallet var der igen krige med den østlige arvefjende, og det gentog sig i begyndelsen af 1700-tallet. Nok var der tilsyneladende roligt i den lange periode fra fredsslutningen i 1720 til den engelske flådes ankomst i 1801, men ser man nærmere efter, opstod der gentagne gange truende situationer, som krævede rustninger og dermed penge. Resultatet var i hele enevældens tid en temmelig vildtvoksende flora af mere eller mindre eksotiske buketter af ekstraskatter, som bør have nogle bemærkninger med på vejen.³

En ekstraskat kunne naturligvis udskrives blot ved, at man forhøjede hartkornsbeskatningen med en eller flere portioner eller satte beskatningen af byerne op efter grundtaksten, men ellers var det karakteristisk, at grundlaget vekslede stærkt. Det gjaldt helt tydeligt om at finde pengene på anden måde end den sædvanlige. De tidlige *ildstedsskatter* var enkle og primitive på den vis, at det blot drejede sig om at tælle skorstene, kakkellovne, bagerovne og bryggerkedler. Senere blev det mere raffineret. Betegnelsen *ildstedsskat* brugtes da om en afgift på alle rum, der kunne opvarmes. Men afgiften skulle vel at mærke erlægges efter kubikindholdet, så der måtte et ret kompliceret beregningsarbejde til.

Kvægskatter kunne pålægges efter antallet af heste, køer og okser, som man satte folk til at *selvangive*. Der blev gjort interessante erfaringer med den slags skatter. Prøvede man med kvægskat et par år i træk, skete der uvægerligt et fald i den

selvangivne bestand. Ærligheden mindske- des markant fra gang til gang, hvad man kan påvise ad anden vej, f.eks. i forbindelse med boopgørelser efter dødsfald, hvor det alligevel viste sig, at der var lidt flere kreaturer i stalden end anført på den seneste selvangivelse.

Formueskatter kom i første række til at ramme tinglyste tilgodehavender og dermed folk, som havde anbragt deres penge i fast ejendom. Hvad der måtte ligge af blanke dalere på kistebunden, var det derimod umuligt for myndighederne at gennemskue. Så det gamle ord om, at den der lever stille, lever godt, kom i høj grad til at holde stik.

Sværere var det at skjule, hvad man havde, når der blev udskrevet en *karosse-skat*, altså en slags luksusskat på det at have egen vogn, egen karet. I sådanne tilfælde kunne rodemestrene gå rundt og notere sig, hvad der var anbragt af køretøjer i porte og lader – eller man satte folk til at selvangive.

En anden luksusskat var den på *parykker*. Standspersoner skulle af med fire rigsdaler, mens andre slap med én til tre alt efter omstændighederne. Helt rørende ses en undtagelsesbestemmelse for fattige gamle mænd og karle, der »for en eller anden årsags skyld er forårsagede at bære paryk«. Var man *både* fattig og skaldet, kunne man undgå skatten. Noget lignende gjaldt dog ikke fruentimmere i rangklasserne, som bar »fontanger eller andre opsatte franske sætter eller topper«. Også de skulle af med fire rigsdaler, mens mindre fornemme fruers kunstige hovedopsatser takseredes til mellem én og tre dalere. Om tjenestepiger hed det, at de ikke intet skulle betale, idet de forudsattes slet ikke at betje-

ne sig af den slags pynt. Men gjorde de det alligevel, så kostede det en rigsdaler.

Man kan mere sig over en beskatning, som set med en senere tids øjne kun kan betegnes som kuriøs. Men gad dog vide, om ikke sigtet var indstillet ganske præcist, når man tog fat på parykkerne, som alle med lokalkendskab jo havde set honette folk bære. De kunne *ikke* klippe toppen af skatten, og denne form for beskatning vendte så at sige den tunge ende opad og var i virkeligheden lidt i retning af en raffineret afgift på forfængelighed. Tilføjes må det også, at bevarede mandtaller med oplysninger om datidens parykbærere leverer materiale til et stykke yderst spændende kulturhistorie.

Mange og gode oplysninger kan også hentes fra det materiale, der er bevaret efter de såkaldte *kopskat*ter, skatter pr. hoved - Kopf - eller pr. næse, om man vil. Udskrivningen af disse nødvendiggjorde udarbejdelsen af omfattende mandtal, som ikke mindst slægtsforskere siden har haft stor glæde af.

Ordet *selvangivelse* er nævnt, og som illustrationerne viser, er de langt fra nogen opfindelse fra begyndelsen af dette århundrede. I 1711 skulle folk endda udtrykkelig »gøre rigtige Angivelser paa dem Self efter deris Stand ...«, altså udfylde de selvangivelser, som allerede dengang af den lokale københavnske skatteforvaltning blev udsendt med fortryk og det hele.

Mest interessant blandt alle ekstraskatter er nok dem, hvor man forsøgte af få *hele indkomstgrundlaget* med ved ligningen, som det eksempelvis var tilfældet med krigsstyren i 1710, der tidligere har været behandlet i ZISE's spalter.⁶ Den gamle sædvane med en begrundelse for netop at udskrive den foreliggende skat blev stadig

fulgt, i dette tilfælde med megen åbenhjertighed. Frederik IV havde i 1709 set en chance til at få revanche og havde derfor indledt krig med Sverige. For at dette forrehabende »til den ganske nations berømmelige eftermæle lykkeligen og vel kan vorde fuldført«, krævedes der store udgifter, så alle og enhver måtte forstå, at nu skulle der opkræves ekstra skatter, og de skulle betales af alle, der havde »middel, bestilling eller næring«.

Det er i den sidste sætning man finder det meget brede skattegrundlag. Middel betyder i denne sammenhæng formue, ordet bestilling dækker offentlige embeder af enhver art, mens næring skal forstås som et indtægtsgivende erhverv, det være sig ved landbrug eller i handel og fremstillingserhverv. Endvidere hed det udtrykkeligt, at skatten skulle »proportioneres efter enhvers evne og formue« - det var altså ikke en *kopskat*, som mere eller mindre mekanisk kunne pålægges efter antal, der skulle en rigtig ligning til for at vurdere skatteevnen. Det eneste, som ikke var anført i forordningen, var, hvad der skulle betales. Beløb var slet ikke sat på.

Dette hang sammen med, at der blev lignet på to planer, lokalt og regionalt. I første række udarbejdedes i købstæderne mandtal på vanlig vis, udstyret med karakteriserende bemærkninger om de enkelte husstande og deres økonomiske tilstand, hvad enten den var »slet«, »ringe«,

Skalmøjblæser Hans Hansen Wolf, gift med Inger Børgesdatter selvangav i 1704 sin husstand, bestående af den 20 uger gamle søn og en tjenestepige. Rentepenge havde han ingen af, »så sandt hjælpe mig Gud«.

No: 142

Efter Kongl. Allernaadigste Forordning om
 Paabuddet til Land-Militiens Mundering dateret 9 Juli 1704
 som tilholder enhver / af hvad Stand og Condition hand end monne
 være / her udi Kiebenhavn / at indgive til Magistraten, rigtig Korteig-
 nelse paa hans Familie, Fødsel / Heste og andet / efter Forordningens
 Classer og Puncter, vilde man behøge / det herved at tilfien-
 degive og underskrive.

Indgiver jeg underskret: *Hans Hanssen*
 Mit selv som er *Schalmeibleder*
 Døstroe *Luggen Torgis Sættre*
 Børn / som ere udi min Familie og de som lige
 ved den nem agtis haver jeg *ni Børn d. 20. 1704*
 Secretærer *Gaust*
 Hoffmester
 Preceptor
 Handskriver
 Sammertienner
 Skriver
 Kiebsvend
 Krambofsvend.
 Vintapper eller Koppersvend.
 Handverks Ebene
 Tiennere
 Rudst
 Drenge
 Piger og Ammer *K. 1704*
 Karet-Heste eller Dopper og Ride-Hester.
 Andre Hester
 Fri Rendte Penge *100 R. 100 S. 100 S. 100 S.*
 Børnepenge

Udi mit Huus boet og logeret *K. d. 1704*
Lindes K. d. 1704
 Kiebenh. den 3 Novemb^r An. 1704.

Efter Kongl. Majest. allernaadigste For-
ordnings Tilhold/ dateret Høvet-qvarteret for Stra: fund
 den 7. Julius / vilde alle og enhver / som her i Staden Kiøbenhavn og Christ-
 ianshavn bygget / boet og logeret / eller og havde deris Gaarde / Baaninger eller
 Logementter / enten Self / eller om de ere fraværende / ved dem som de land ha-
 ve befusdmægtiget / og Opfigten ved deris Gaarde / Baaninger og Logementter betroet / herpaa
 egne og under deris Hænder gjøre rigtige Magtbeviser paa dem Self efter deris Staud / Con-
 dition eller Bæsen / deris Husfruer og Børn / som ere i deris Familie / sampt dem lige ved
 dønnem agtis / saa og paa deris Tiener og Tiennerinder / af hvad Condition de ere og tien-
 ner fore / distigste paa deris Heste og Hopper / og hvortil de bruges / og siige med forderlig-
 ste til Rodemestherne ledere / als saa rigtig som enhver for sig vil ansvare / om siden nogen
 Mandagments Skulde befindes. Kiøbenhavn den 30 November. 1711.

Efter Magistratens Anordning

Børn Hindberg.
 Manden eller Personen Self. *Hans Mayt*
 Hustruen. og min *Hustru*
 Børn og dem lige ved dem agtis. *min Væg og min Datter*
 Secreterer, Hofmester / Præceptor,
 Haandskriver / Cammertienere.
 Gartner / Skaffer / Tiener eller La-
 quey, Etatsræd / Portner / Ruds /
 Pi: / Amme.
 Andre Betjentter saasom Præcepto-
 rer / Skatte / Skibmænds.
 Krambed. Buntappere. eller
 Ry: per. Svinn.
 Alle andre Tjenestefolk uden For. *min Hustru*
 Heste / Hopper og hvortil de bruges. *for Gist som bringer*
til Hans Mayt i Kiøbenhavn
er beboend ind i Østerport
Hindberg
Mogt

På det fortrykte skema forklarede strandvisitør Hinrich Vogt i 1711, at han boede i Østerport, hvilket vel må forstås som en art tjenestebolig. Hustru, to børn og en tjenestepige udgjorde husstanden, hvortil kom »Een Hest, som bruges til Hans Mayts. Tieneste« – Hinrich Vogt har haft det toldmæssige opsyn ved kysten nord for København.

»nogenlunde« eller måske ligefrem »god«. Noget tilsvarende skete i landområderne i de enkelte herreder, hvor folk udenfor bondestanden også skulle bidrage. Herefter kunne repræsentanter for såvel by som land møde op hos kommissionen for at få lignet.

De regionale »ligningskommissioner« bestod af stiftamtmand og biskop, idet sidstnævntes deltagelse ikke mindst hang sammen med, at hele gejstligheden ved denne lejlighed hørte til de skattepligtige. Kommissionens vigtigste opgave var at fordele indenfor stiftet, og resultatet siger således noget om netop disse embedsmænds indtryk af skatteevnen indenfor den region, de til daglig havde med at gøre. Ser man f.eks. på de beløb, de enkelte købstæder skulle af med i Aalborg Stift, falder det i øjnene, hvor dominerende stiftshovedstaden egentlig var. De fem andre, Thisted, Nykøbing, Skagen, Hjørring og Sæby skulle tilsammen udrede 755 rigsdaler, d.v.s. kun 17% af de 4324 rigsdaler, som Aalborg takseredes til.⁷

Efter at beløb var fordelt på byer og herreder, kunne der sættes rigsdaler og mark på de enkelte skatteydere. Og man kan se, hvordan der er blevet fileet på tallene. Om Christen Laursen Holm i Aalborg hed det, at han var »en velhavende mand, haver ingen børn«, og han var da i første omgang takseret til 70 rigsdaler. I en senere fase måtte man så for at nå den sum, kommissionen havde fastsat, forhøje den samme Christen Laursen Holm til ikke færre end 200 rigsdaler, hvorved han blev placeret blandt de absolutte topscorere i byen det år. Man kan roligt sige, at den gamle regel om, at de rige hjælper de fattige, fortsat blev bragt i anvendelse, for takserborgerne i Aalborg har været på det rene med, at de

næppe kunne hente mere hos stadsmusikant Lyder Lind, der var af så ringe tilstand, at han kunne nøjes med én rigsdaler – og da slet ikke hos Mette Markmands, som ernærede sig af at lægge sild og som derfor slap med at betale én mark, d.v.s. en sjettedel daler i skat. Hertil kom overalt de personer, der nok blev taget med på mandtallet, men kun for en forms skyld, fordi de var så fattige, at de intet skulle af med. Det var der taget højde for i forordningen, og det kom i Aalborg den ganske forarmede skoflikker Christen Wejl til gode i lighed med Maren Jensdatter, der ernærede sig af at bære sild.

Umiddelbart får man indtryk af en ganske besværlig procedure med mandtal i flere udgaver ved denne kombination af regional og lokal ligning – den sidste uundværlig, fordi kun stedlige takserborgere var i stand til rode for rode, husstand for husstand at vurdere skatteevnen. Og sammenligner man mellem de enkelte stifter, viser det sig klart, at der var regionale forskelle. Man kan blandt andet se, at bundgrænsen var forskellig. I Aalborg gik man helt ned til én mark i skat, som det sås i tilfældet Mette Markmands. I Holbæk, derimod, standsede man allerede ved fire mark som det laveste. Det var, hvad småfolk som Mogens Urtegaardsmand eller daglejeren Jens Krogbeen her kom af med. Faktisk var spredningen langt større i det nørrejyske, hvor borgmesteren toppede listen med 300 rigsdaler, hvad der jo var ganske anseligt i forhold til rector på Kathedralskolen, som kunne nøjes med 40, og tolderen Henrich Christian, der var rimeligt velaflagt og derfor kom af med 30 rigsdaler. Alle tre aalborgensere var takseret højere end den største skatteyder i Holbæk, borgmesterenken, der på listen er an-

ført til 24 rigsdaler. Endelig hører det med i billedet, at det samlede beløb i Holbæk var 437 rigsdaler, altså temmelig tæt på kun en tiendedel af det, man kunne hente i den driftige by ved Limfjorden.

Krigsstyren fra 1710 er altså særdeles interessant ved det omfattende ligningsarbejde, der måtte til for at opkræve skat på dette brede grundlag. Det begav man sig kun ud i ved særlige lejligheder, og man kan næppe have været uvidende om de regionale forskelle, som en blot overfladisk sammenligning stift for stift afslører. Men forsøgt blev det, således også i 1789, da – som illustrationerne viser – borgerne i København blev udsat for to regulære selvangivelser, én til indkomsten og én til den eventuelle formue. Begge trykt på magistratens foranledning. Og heri ligger en pointe. For netop på det lokale plan, i de enkelte byer, skulle der jo også løbende opkræves skatter til kommunale formål. Det foregik fuldstændig på samme måde med en ligning efter evne og formue udført af takserborgere, mens pengene så af rode-mestre besørgedes opkrævet til byens kasse. Systemet virkede overskueligt på lokalplanet, men var helt oplagt svært praktiserbart for de landsdækkende skatters vedkommende.

Mens den enevældige konge hentede sine indtægter ved hjælp af told, konsumtion, hartkornsskatter og tillige indførte ekstraskatter i særligt betrængte situationer, skulle man have troet, at tiden efter skiftet i 1848 og grundloven det følgende år havde været inde til grundige reformer. Det kom kun til at holde stik på ét område, nemlig for konsumtionens vedkommende. Denne forhadte afgift med tilhørende bombe, posekigere og kontrol ved byportene blev efter et par års forløb afskaffet.

Men ellers er det interessant at se, hvor længe enevældens told- og skatteopkrævning faktisk kunne fortsætte. Man beskattede stadig landbrugsjorden i form af hartkornsskatter, der opkrævedes told på vanlig vis overalt på landets toldkamre, og ved særlige lejligheder greb man til udskrivning af ekstraskatter, således naturligvis både i anledning af krigene 1848-50 og 1864. Det kom til at vare mere end et halvt århundrede, før det kunne blive til noget med den store skattereform, der bærer årtallet 1903, det år, man indførte den moderne indkomstskat.

Svaret på spørgsmålet om, hvorfor der skulle gå så lang tid, er todelte.

Fra den politiske historie kan man hente den ene halvdel. Først treårskrigen, så de udviklede forfatningsforhold i de fjorten år inden den næste krig. Og efter 1864 gik der ikke lang tid, før mangt og meget gik i baglås i den danske Rigsdag. Det gjaldt toldlovgivning og det gjaldt skattelovgivning. Man kom ikke rigtig af stedet under forfatningskampen i slutningen af 1800-tallet.

Den anden halvdel af forklaringen kan man finde i den økonomiske historie. For allerede fra før midten af 1800-tallet gik det rigtig godt i form af stigende aktivitet. Øget skibsfart, havnebyggerier, hyppigere postgang, flere vogne på vejene, opbygningen af et jernbanenet, installering af telegraf, samt en industrialisering i flere faser, begyndende ved midten af århundredet og

Renteskriver Christen Ruus var antagelig enkemand, men beskæftigede to skriverkarle, to skriverdrenge, en husholderske, en stuepige og en kokkepige.

180 42

Efter Kongl. Majest. Allernaadigste Forordnings Tilhold/ dat. Hovet. Quar-
teret for Stralsund den 7. Hujus, vilde Alle og
Enhver/ som her i Staden Kiøbenhavn og
Christianshavn bygger/ boer/ og logerer/ eller
og haver deris Gaarde/ Vaaninger eller Logementer/ enten
Self/ eller om de ere fraværende/ ved dem som de kand ha-
ve befuldmægtiget/ og Opsigten ved deris Gaard/ Vaanin-
ger og Logementer betroet/ herpaa tegner og under deris
Hænder giøre rigtige Angivelser paa dem Self efter deris
Stand/ Condition eller Væsen/ deris Hustruer og Børn
som ere i deris Familie, sampt dem lige ved dennem agtis;
Saa og paa deris Tienere og Tienerrinder af hvad Condi-
tion de ere og tiener fore/ disligeste paa deris Heste og Hop-
per/ og hvor til de bruges/ og sligt med forderligste til Ro-
demesterne levere/ alt saa rigtig/ som enhver for sig vil an-
svare/ om siden nogen Mangement skulle befindes. Kiø-
benhavns Raadstue den 30 Novembr. Anno 1711.

Efter Magistratens Anordning

Søren Lindberg.

Manden eller Personen Self. *almt. som for sig selv*
Hustruen. *hjem m.*
Børn og dem lige ved dem agtis. *alt af for sig selv*
Secreterer, Hofmester/ Præceptor
Handskrivere/ Cammertienere. *Min sønner familie*
Gartner/ Skytte/ Tiener eller *og saar alt i*
Laquey, Staldkarl/ Portner *laals og i*
Rudst/ Pige/ Amme. *hjem og i*
Andre Betiente/saasom Præceptor *der for Kongl. Raad*
rer/ Skrivere/ Kiøbmands *hjem, der*
Krambod, Viintappere, eller *der i*
Kopper, Svenne. *der i*
Alle andre Tieniste. *der i*
Golds uden *der i*
Forfkiel. *der i*
Heste og Hopper/ og hvortil de *der i*
bruges. *der i*

Dec. 1711

Søren Lindberg

^{3.} *H. Anna Webster* Qvarteer. *A. N°. 34.*

Jeg underskrevne *Translatør Peter Andreas Heiberg*
angiver herved, at naar jeg efter Forordningen af 1ste Martii 1789 dens 6te og
7de §. S. anstaaer samtlige mine Indkomsters fulde Beløb, intet fradraget, efter det
sidste Aar, for hvilket de kunne beregnes, og deraf beregnet 5 Procent i Afgiort, efter
bemeldte Forordningens §. S., kan denne Afgiort ikke beløbe sig i alt høiere end til den
Summa *Ein Rigsdaler Gangt Kont, Kræm 10 R^{de} 1te*
som jeg altsaa til den Kongelige Kasse haver at erlægge.

At denne min Angivelse er i alle Maader sandfærdig og at intet med mit Vidende er
udeladt eller forbigaaet, hvorefter svares her: dette forsikrer jeg paa Ede og Samvittighed
og saaledes, som jeg drister mig til og herved tilbyder, om og naar forlanges, med Lovens
Eed at bekræfte.

Angivelse

for dem som have Gager, eller Pensioner
eller anden Slags Indkomst.

P. A. Heiberg

P. A. Heiberg tjente i 1789 åbenbart 200 rigsdaler som translatør, siden skatten på fem procent kom til at beløbe sig til ti rigsdaler. Formue havde han derimod ikke, hvilket fremgår af angivelsen til højre.

fortsat med større styrke specielt i 1870'erne og 1890'erne. Al denne virksomhed gav sig blandt andet udtryk i stadigt stigende toldindtægter, ikke fordi satserne blev sat op, men i kraft af den automatik, som betød, at en større vareimport helt af sig selv gav øgede indtræder rundt om på landets toldkamre. På den måde blev 1800-tallet toldens store århundrede, toldintraderne blev den største post på statsregnskabs indtægtsside.

Mere stille var der om hartkornsskatterne. Men i det omfang de var lagt fast i rigsdaler og skilling – siden i kroner og øre – var de ikke de værste for det kornproducerende landbrug, vel at mærke så længe priserne steg. Hvis man år for år fik lidt mere for sine landbrugsvarer, kunne man til gengæld konstatere, at der – alt andet lige – til stadighed blev lidt mere til overs efter skat. Og det har været en rar fornemmelse.

Nu blev kornpriserne ikke ved med at

stige, og så var der lagt op til de politiske rivninger i slutningen af århundredet, de rivninger som først kunne føres til ende efter systemskiftet i 1901. Men så kom reformen altså også.

For naturligvis har især det hartkornsbeskattede landbrug efterhånden nærmet sig en utålmodighedsgrænse ved at se, at de stadigt flere med pengeindkomster indenfor handel og industri slap så relativt billigt. En ændret fordeling af skattebyrden måtte trænge sig på.

Inden der sluttes af med 1903-reformen, vil det være formålstjenligt at forlade de almindelige statsindtægter og vende tilbage til lokalplanet, det selvstyre, som efterhånden havde udviklet sig i landkommunerne.

I virkeligheden var meget her sat i værk allerede under den sene enevælde, hvad man nok kan være tilbøjelig til at overse, selv om der faktisk er fejret nogle kommunallovgivningsjubilæer på det sidste.

Når den sidste enevældige konge, Christian VIII, tog rundt i landet, så mødte den ene deputation op efter den anden i anledning af den nye kommunalanordning for landdistrikterne fra 1841. I juli 1843 var kongen således på Sydsjælland og noterede følgende i sin dagbog: »Saavel Proprietair Wulf til Engelholm, som Pastor Mynster i Baarse Sogn takkede mig for Communal Anordningen, som bærer de bedste Frugter, og Sognefoged Hansen i Grumløse, Udby Sogn, forsikrede mig i ukunstlede

2.

St. Anna Vester Kvarteer, Hovkingsvej No. 34.

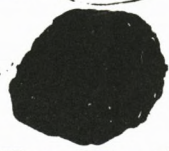
Jeg underskrevne Translatør Peter Andreas Heiberg
forsikrer herved: at, efterat jeg haver overveiet og beregnet min Formues Tilstand paa den Maade, som Forordningen af 11te Martii 1789 tillader og befaler, finder jeg, at jeg intet eier i Penge eller Penges Værd, hvoraf Formueskat efter bemeldte Forordning bliver at svare.

At denne min Angivelse er i alle Maader sandfærdig og intet undtaget eller anderledes til Værdie anslaaet, end meerbemeldte Forordning foreskriver: dette forsikrer jeg herved paa Ede og Samvittighed og saaledes, som jeg drifter mig til og herved tilbyder, med Lovens Ed, om og naar forlanges, at bekræfte.

P. A. Heibergs

Angivelse

for dem som ingen Formue haver.

ord, at jeg kunde stole paa Bøndernes Tro-
skab; det vare overalt de behageligste Yt-
tringer af Hengivenhed og Kierlighed, der
løde os imøde, og som ej vare fremkaldte
af Øvrigheden, men af Folket selv«.

Majestæten glædede sig, men der kom
rynker i panden, da han nogle dage senere
nåede til Nakskov. Her noterede han i dag-
bogen, at der var tale om en takkeadresse,
»hvis Forfatter igien havde betient sig af de
sædvanlige Floskler, at jeg derved havde
villet føre Folket en friere Forfatning imø-
de og give dem mere Deel i de offentlige
Anliggender, kort, der manglede kun at
Ordet Skattebevilgningsret var bleven an-
vendt for at forstaae Meningen. Jeg svare-
de, at det var mig kiert, at de erkjendte
Gavnligheden af Communal Anordningen,
hvorved det havde været min Hensigt at gi-
ve dem Lejlighed til at virke for de dem
nærmest vedkommende offentlige Anlig-
gender, ej for Statens i det hele, hvilket jeg
nok selv skulde passe, men for deres egne
Sognes Anliggender, og disse ventede jeg,
at de vilde virke for i Samdrægtighed og
efter bedste Indsigt, havende Tillid til Kon-
gen, der vil deres Vel«.⁸

Det var altså den helt klart formulerede
politik, at jo mere folk rundt om koncen-
trerede sig om deres lokale affærer, des
bedre kunne kongen og hans oplyste rege-
ring i fred og ro varetage det generelle. En
anden sag var, at den gode konge ikke kun-
ne overbevise sine liberale modstandere i
den dannede almenhed om, at *de* ikke bur-
de have del i magten, så strategien slog for
så vidt fejl. Men pointen er altså, at man
fra højeste sted allerede under enevælden
så med meget milde øjne på, at folk selv
bestyrede lokale anliggender. Og det blev
fortsat udviklet efter forfatningsændrin-
gen i midten af århundredet.

I landsognene kom det til at hedde sog-
neråd, som på det økonomiske område i
første række bestyrede skolevæsen og fat-
tigforsorg. Der kan siges meget om nærige
sognerødder, elendige fattiggårde og for-
sultne skolelærere i anden halvdel af 1800-
tallet. Det er ikke den side af sagen, der er
relevant i denne sammenhæng, men der-
imod fremskaffelsen af de nødvendige
midler, som måtte klares ved påligning af
fattigskat og skoleskat. Og ser man nær-
mere efter, viser det sig, at fattigskatten
helt tilbage fra 1803 og skoleskatten tilbage
fra 1814 til dels var blevet udskrevet lokalt
efter »formue og lejlighed«, altså efter en
samlet vurdering af indtægts- og formues-
forhold.

Inden man hænger fast i billedet af
1800-tallets sognekonger, som af en eller
anden grund har fået et temmelig dystert
eftermæle, er der grund til at understrege,
at denne lokale ligning jo i virkeligheden
foregik efter principper, som er mødt alle-
rede med lægdsinddelingen i 1500-tallet,
og som også er set i forbindelse med ud-
skrivelse af ekstraskat eksempelvis i 1710 –
med alle de fordele og ulemper, som det
indgående kendskab til naboernes øko-
nomi medførte.

Man arbejdede altså på grundlag af
århundredgamle erfaringer, og derfor er
det ikke spor underligt, at det om baggrun-
den for 1903-reformens administrative
principper er anført, at »der fandtes såle-
des inden udgangen af 1800-tallet både i
byerne og på landet lokale kommunale lig-
ningsmyndigheder, som udskrev skatter på
indkomst og formue eller dermed beslæg-
tede beskatningsgrundlag. Man valgte der-
for i 1903, da indkomst- og formueskatter
indførtes som led i den faste statslige be-
skatning, at bygge på det eksisterende

kommunale pålignings- og udskrivnings-system«.⁹

Det blev som bekendt til progressive skatter på indkomst og formue og en ejendomsskyld (senere splittet op i ejendomsskyld og grundskyld), der blev pålagt efter periodiske vurderinger. Der blev lignet enten af hele kommunalbestyrelsen eller af en ligningskommission, som foretog ansættelsen af de skattepligtige i pågældende kommune. Skatteråd blev oprettet med medlemmer udpeget af ministeriet, og på amtsniveau kom der overskatteråd, som fungerede som ankeinstans. Selve opkrævningen foregik også kommunalt – fra købstæderne sendtes beløbene direkte til Statskassen, fra sognekommunerne gik de vejen om ad amtstuen. Såvidt 1903-reformen.

Således fremkommer følgende konklusion: Man kan meget vel betragte begivenhederne i 1903 som et startpunkt, et i øvrigt i mange henseender meget anvendeligt fixpunkt, hvorfra den nyeste tids skattehistorie tager sin begyndelse. Men man kan lige så vel anskue dette fixpunkt som slutstenen på en lang, forudgående udvikling. Pointen er, at man ikke vil forstå ret meget af den hele 1903-reform, hvis man ikke tager fortiden i betragtning. Sådan er det bare.

Og endelig om dagliglivets lille kultursammenstød mellem Told og Skat. Set med en historikers øjne er der tale om absolut ligeværdige undersøgelsesobjekter. Både told og skat er uomtvisteligt betydningsfulde emner i »den store« Danmarkshistorie. Det behøver ikke nærmere forklaring. Og på begge felter kan man tillige komme ned til »historien på mikroplanet«, som det allerede er demonstreret talrige steder i de fem bind Dansk Toldhistorie, og som man i denne artikel har kunnet se det f.eks. i til-

fældet Maren Jensdatter, der bar sild i Aalborg og var så fattig, at hun i 1710 slap for skat.

Sluttelig er der, når man ser på de lange linier, en noget hasarderet pointe, som det dog er for fristende at lade ligge. Måske er det lidt vel stærkt at sammenligne en Anders Fog Rasmussen med Christian IV. Men alligevel kan man godt sige, at det faldt i denne skatteministers lod efter 358 års forløb at sammenføje, hvad den berømmelige konge i sin tid adskilte. Så tror pokker, at det tager nogen tid at vænne sig til situationen.

1. Om baggrunden for og gennemførelsen af 1632-ordinansen, se Dansk Toldhistorie I, 1987 s. 263-273.
2. Her og i det følgende vil man møde formuleringer, som vil være velkendt for tilhørerne ved foredrag afholdt i Kalundborg og Aalborg i efteråret 1992.
3. V.A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ, bd.2, 1889-90, s. 524-25 med henvisninger til tidligere skattebreve af lignende indhold.
4. Gunnar Knudsen: De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser, Fortid og Nutid bd. 2, 1918.
5. Se Helge Nielsen og Victor Thalbitzer: Skatter og Skatteforvaltning i ældre Tider, Kbh. 1948, afsnit 10, side 63-116, Skattepolitik og Ekstraskatter.
6. Anders Monrad Møller: Krigsstyr fra Holbæk. Et skattemandtal år 1710, ZISE 1991/1 s. 34-42.
7. Rigsarkivet, Rentekammeret 2246.134, Krigsstyr 1710.
8. Rigsarkivet, Kongehusarkivet, Christian VIIIs dagbøger, citater fra 17. og 25. juli 1843.
9. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, udg. af Dansk Historisk Fællesforening 1991, artiklen om skatter.

Da Hjørring Amtstue brændte og andre notater

af Søren Nørremølle

En morgen kort efter århundredskiftet, da jeg var på min sædvanlige 5-6 kilometer skolevej til Hjørring, bemærkede jeg et stærkt brandskær over byen, og da jeg nåede frem og havde lidt tid tilovers, gik jeg til brandstedet.

Det var amtstuen der brændte. Jeg havde været derinde en gang med besked fra min fader, sognefogden i Skallerup.

Mens jeg stod og så på huset, som var næsten nedbrændt, opdagede jeg en dyng papirer, som var kastet ud på gaden. Hvad dyngen indeholdt, blev jeg ikke klog på, men der var stempelmærker på en del af papirerne.

Da jeg kom fra skole var ilden slukket, huset nedbrændt og papirdyngen fjernet.

Et par år senere var jeg selv amtstue-mand, og efterhånden forstod jeg, hvor stor en katastrofe det i grunden havde været for amtstuens folk og arbejde. Alt var brændt eller i hvert fald så ødelagt, at det ikke var til ret megen nytte.

Kassebøgerne var brændt. Hvem havde betalt og hvor meget? For de fjernere sognes vedkommende kunne det endda klares, fordi alle betalte til sognefogden. Værre var de nærmeste sogne, hvor folk betalte lejlighedsvis, når de kom til bys.

Matrikulen var brændt, men direktoratet skaffede en ny. Værre var det med hovedbøgerne (Register over ejendommenes ejere m.v. i bogform). Det blev herredskontorenes opgave ved hjælp af pantebøgerne og stumperne af de gamle hovedbøger. Mange år efter kunne vi i de nye ho-

vedbøger finde småstumper af brændt papir.

Bygningen blev genopført og nyt inventar anskaffet, så amtstuen igen kunne fungere.

Men tilbage stod spørgsmålet: »Hvordan var branden opstået?«. Byen havde netop i de år fået gas og vand. Elektricitet havde man haft i nogle år. Men der synes ikke at have været fejl ved installationer og politiet regnede mest med ildspåsættelse som årsag. Men sagen måtte henlægges som uopklaret. Det kan vel ikke undre, at amtstuens personale var under en vis mistanke.

Da – år efter – sagen var ved at glemmes fik politiet, efter et indbrud, fat i en smed-svend, som arbejdede i en smedie et par huse fra amtstuen – Han tilstod at have gjort indbrud på amtstuen. Han havde kun fundet nogle byttepenge i en skuffe, men havde været uforsigtig med en tændstik. Dermed var branden opklaret til stor glæde på amtstuen.

Lokale og inventar

Bygningen tilhørte hverken staten eller amtsforvalteren, men var lejet til formålet. Genopbygningen skete så nogenlunde efter lejerens ønske (navnlig fruens ønske, sagde man).

Resultatet blev en – efter datidens forhold – herskabelig bolig med et stort køkken og et mindre kontorlokale – Amtstue

I Vendsyssel tidende for den 4. december 1901 kan læses følgende: »Den røde hane galede over Hjørring By i Morges, før Indvaanerne endnu havde faaet deres Sko paa. Ved Sextiden rungede et mægtigt Blæsehorns øredøvende Toner gennem de mennesketomme Gader. Det var Brandalarm!«

Amtstuen, som brændte, var huset yderst til venstre. I øvrigt kan bemærkes, at hus nr. to fra højre med træskomagerskiltet var det gamle »bomhus«, altså den forhenværende konsumtionsbod, beliggende ved »byens vestre bom«.

med tryk på stue – Nå det var vel, som offentlige kontorer var flest den gang.

Man havde lært af skade, så der var et brandfrit rum til de vigtigste bøger. Jeg tvivler på brandsikkerheden, men den er aldrig blevet prøvet.

Til publikum var der en plads, hvor en halv snes personer kunne stå ret op og ned foran en skranke, ca en kvart meter over bordhøjde.

For enden af denne – altså bag skranken – sad førstefuldmægtig. Han havde lys fra et vindue i nord.

Bag ham i hjørnet et nyt pengeskab – bag skrankens langsideside et bord, hvor yngstemand var anbragt med en stor kakkellovn i ryggen.

Ved siden af kakkellovnen et jernvaskestel, vandfad med en ventil i bunden, derunder en spand og nederst en vandkande. Dernæst et par knager til overtøjet.

Ved et østvindue sad – vendt mod hinanden – ved to borde en ekstramand (postekspedient) med ryggen mod det omtalte pengeskab og andenfuldmægtigen, der bag sig havde en bogreol.

Begge fuldmægtige sad forkert for lyset. Bordene var nye, men spartanske. De kunne også godt have været anvendt som spisebord.

Så skete det et par år senere, at amtsforvalteren blev forflyttet til Maribo. Denne by synes både før og efter at have øvet en stor tiltrækning på amtstuefolk fra Hjørring. Førstefuldmægtig blev konstitueret.

Da inventaret tilhørte amtsforvalteren tog også det billetten til Maribo. Den konstituerede måtte skaffe udvej.

Nu var det dengang almindeligt, at restauratører havde telte med indhold, så de kunne være med ved markeder og dyrskuer samt fester rundt i sognene. Udenfor sæsonen lod det sig gøre at leje noget af dette. Vi fik så fire bordplader lagt på bukke – og klarede os til en ny amtsforvalter blev udnævnt et par måneder senere.

Han kom fra Næstved, og jeg tænker mig, at man dér med en vis tilfredshed har set deres inventar rejse af. Det har sikkert været en forbedring.

Næstved-inventaret blev opstillet. Til førstefuldmægtigen et gammelt skrivebord. Til de to ved østvinduet et spisebord med to opslåede klapper og med et halvt rundt bord på begge sider – til at lægge fra sig på. Til mig ved skranken blev der en høj ståpult med hylde under til at støde knæene imod, samt et havebord i naturtræ – birk tror jeg – én fordel var der – jeg kom lidt længere fra kakkelovnen.

Yngstemand på amtstuen

1903 tog jeg præliminæreksamen og skulle nu se at komme ind i noget. Men jeg skulle snart opdage, at der ikke stod tomme pladser og ventede på en.

Når jeg nu ser i aviserne – spalte op og spalte ned med ledige stillinger, tænker jeg på, hvor svært det var dengang.

Nogle af mine kammerater læste videre. Det havde jeg ikke råd til.

Et par kom ind i »Store Nordiske« og blev sendt til Østen. Det havde jeg ingen lyst til. Jeg fandt ikke noget det efterår.

Så tog jeg fat på et bogbinderværksted om dagen og på handelsskolen om aftenen. Det var en treårig skole, men man kunne med præliminæreksamen komme ind i 3. klasse og tage medhjælpereksamen på et halvt år.

Da det om foråret var overstået var der en plads på et handelskontor i byen. Jeg søgte, men en ung mand, der havde været flere år på amtstuen fik stillingen. Så var det altså med hurtigst muligt at præsentere mig på amtstuen. Det gik, og næste dag, den 4. maj 1904, kunne jeg så begynde det amtstuearbejde, som skulle komme til at vare i 53 år.

Alle på amtstuen var ansat af amtsforvalteren, som altså også kunne afskedige den, han ikke var tilfreds med – i teorien i hvert fald. Der var dog eksempler på, at en tiltrædende amtsforvalter ville flytte sin fuldmægtig med – på bekostning af ham, der havde stillingen. – Det gik ikke.

Der fandtes nemlig en amtstuefuldmægtigforening, og de ældre og veltjente var nogenlunde sikret mod vilkårlighed.

De unge derimod kom og gik, når noget bedre var at opnå. Den i sin tid landskendte højesteretssagfører Fritz Bülow, som begyndte på Hjørring Amtstue, tillægges en udtalelse om, »at amtstuen var et godt lærested, blot man sørgede for at komme derfra i tide!«.

Enkelte havde mulighed for oprykning. Fuldmægtigforeningen udsendte en med-

delelse, når noget var ledigt. De fleste gik over til anden beskæftigelse.

Nu var jeg så antaget med en gage på 20 kr. om måneden. Det kunne jeg kun klare mig med, fordi jeg kunne bo hjemme. Et årstid senere fik jeg 30 kr. Derefter 33 1/3 kr. med tillæg af titel som bogholder.

Og nu skulle jeg så så hurtigt som muligt finde ind i arbejdsrytmen og navnlig blive dus med hovedbøgerne. Derhos skulle jeg passe kakkellovnen, sørge for vand i vaskestellet og passe de »løbende« forretninger. Disse bestod blandt andet i en tur på posthuset sidst på eftermiddagen. Somme tider lukkede de lige for næsen af mig.

Penge skulle afleveres i banken. Det var i terminstiden ikke så få penge, det drejede sig om. Check var ukendt, det var pengesedler alt sammen, mest 5 og 10 kroner. Jeg har nogle gange gået med 20-30.000 (det var mange penge dengang) indpakket i avispapir – gennem det meste af byen. Vi regnede med, at folk ikke kunne tænke sig, at en uskyldigt udseende papirspakke under armen kunne indeholde penge. Tiden var fredelig og byen afsides for forbydere.

De gamle skatter

Når landinspektøren – landmåleren kaldtes han mest dengang – havde foretaget en udstykning, og den var godkendt og noteret i Matrikulsdirektoratet, kunne han indløse det nye kort på amtstuen. Samtidig med kortet kom en meddelelse til amtstuen om fordeling af hartkorn og »Gammelskat« og »Land- og ligningsskat«.

Den første skat har formentlig været af meget gammel oprindelse. Den anden er så kommen senere, måske beregnet på et andet grundlag.

Af enkelte ejendomme betaltes »Bygningsafgift«. Det var ikke landbrug.

Dertil kom så tiendeafløsningen efter den gamle lov af 1898. Den byggede på frivillig overenskomst mellem tiendeejere og var kun i Hjørring amt i brug i 3 sogne.

Senere kom så den nye lov, hvorved alt tiende blev afløst over en lang årrække. Denne afløsning kom ikke samtidig – men sognevis – efterhånden som sognene blev færdige. Jeg havde selv et job ved at fremskaffe en liste over proprietær Segelcke, Sejlstrupgård's tiende af Mårup sogn. Det var ikke let, da oplysningerne var mangelfulde.

En konto hed »Afgift af fiskestader ved Harboøre«. Det var fiskere fra Gjøl (i Limfjorden). Det minder om »Fiskerne«, som man kunne se i fjernsynet.

Endelig var der en afgift som hed »Tolv tønder salt af Læsø land« afløst med 12 kr. Hvem der betalte ved jeg ikke, da vi på amtstuen førte Læsø som en enkelt konto. Fordeling og opkrævning ordnede birkefuldmægtig Larsen, som var øens øvrighed under herredsfogden og birkedommeren i Frederikshavn.

Da denne afgift mange år senere blev ophævet, blev det oplyst, at afgiften, der stammede fra den tid, da Læsøboerne brændte deres skov af for at fremstille salt af havvand, i sin tid var ydet til Viborg Domkapitel til vedligeholdelse af en lystønde på Hals Barre.

At Landbygningernes Brandforsikring fik sit kontingent opkrævet gennem amtstuen, stammer jo fra en tid, hvor lovgivningsmagten var interesseret i, at landbygningerne blev brandforsikrede. Og brandforsikringen har set sin fordel i at fortsætte. Om »Brandpengene« er vist intet særligt at bemærke.

»Amtsfondsbidraget« udregnedes efter hartkorn. Når amtet havde meddelt, hvor meget der skulle opkræves pr. tønde hartkorn, gik vi igang med at lave tabeller pr. skæppe o.s.v. ned til et kvart album.

Da nogle få hundrede ejendomme i Aalborg amt skattede til Hjørring amtstue måtte der særlige tabeller hertil.

Endelig var der vandløbsbidrag, bidrag til oprensning og vedligeholdelse heraf. I Han herred var der flere afvandingskanaler.

Når så alle forandringer var indløbet og noteret, kunne vi gå igang med at føre det uforandrede over fra sidste termin og derefter sammentælle (hver side i hovedbøgerne, der indeholdt en side for hver enkelt ejendom).

Skattebetaling – Sognefogder

Så var terminsmåneden nået og skatteindbetalingen tog sin begyndelse. Først enkelte – men sidst i måneden kom det store ryk, mest på torvedagene onsdag og lørdag – og allermest lørdag, hvor landboerne ligesom havde sat hverandre stævne i Hjørring.

Det var så min bestilling at tage mod skattebogen, føre beløbene fra hovedbogen over i den, og lade den gå videre til fuldmægtigen, som førte beløbene i kassebogen, kvitterede og tog mod pengene.

Kneb det med tiden blev kun hovedsummen ført i kassebogen – så måtte vi bagefter sætte specialsummerne til. Andenfuldmægtigen var på skatterejse, men derom senere.

Når det så var konstateret, at de indkomne skatter var afskrevet i hovedbogen, skulle så restancelisterne skrives ud. De var lange, for det var alligevel kun folk fra de nærmeste sogne, som havde betalt.

Herefter kommer så sognefogderne ind i billedet.

Når jeg tænker tilbage på de 80-90 sognefogder vi havde i århundredets begyndelse, synes jeg, at de udgjorde et prægtigt udsnit af Vendelbofolket (de nuværende er vel ikke anderledes).

Flinke var de alle, og der var ikke det skatteproblem, som de ikke kunne klare for amtstuen. Men hvor var de forskellige, og det var for os en yndet sport at aflure dem deres små pudsigheder.

Restancelisterne var sendt ud, og nu skulle sognefogderne så indkaldes til at indbetale sognets restancer, som de i mellemtiden havde incasseret, dels ved at modtage pengene hjemme, dels ved at gå rundt og hente dem. Vi måtte lave en liste og indkalde 4-5 sogne om dagen, og da det gjaldt om at komme tidligt igang, måtte der begyndes med de hurtigste og mest energiske sognefogder.

Men der var mange andre ting at tage hensyn til. Turen til Hjørring var for de fjernereboende en udflugt, som tog dagen, og det var ikke ligegyldigt, hvem der kom sammen med hvem, for de var jo henvist til hverandres selskab i nogle timer, mens amtstuen ordnede deres indbetalinger.

C.B. var noget uberegnelig og kunne blive så flintrende gal over et eller andet. Han måtte sammen med nogle besindige og ligevægtige kolleger. A. havde set sig gal på B. De kunne ikke indkaldes samme dag. C. satte pris på at være sammen med D. fra et andet herred o.s.v.

En var gravalvorlig om morgenen, når han afleverede sin liste, men et stort smil, når han om eftermiddagen »gjorde op«. En anden måtte vi have alle oplysninger og penge fra inden han gik i byen. Siden var han lidt »sluddervoren«.

De fleste kom med skattebøgerne i træ-
kasser, de blev taget frem, indført og kvit-
teret, og så stod de i kassen til næste gang,
med mindre der blev ekstra brug for dem.

Når så alle sognefogder havde været der,
var kun de restancer tilbage, for hvilke der
var gjort udpantning – og de var få.

*Den genopbyggede amtstue i Hjørring, Sø-
ren Nørremøllers første arbejdsplads.*

Billeder, der ikke kom med

af Aage Emil Hansen og Anders Monrad Møller

Det er slemt, hvis der er for lidt, men næsten værre, hvis der er for meget. Det sidste var tilfældet, da bogen om Uniformer i Toldvæsen og Grænsegendarmeri skulle tilrettelægges. Forfatteren lagde ud med stribevis af fremragende illustrationsforslag, hvorefter billedredaktør og bogtilrettelægger under megen sukken og stønnen nødvendigvis måtte vælge fra for ikke at udvide bogens omfang til det ubærlige. Men sørgeligt var det at se det ene gode fotografi efter det andet ende i bunken af ikke-anvendte. Og trist var det for den stakkels forfatter, at der åbenbart var flere yndlingsbilleder, som ikke kom med i uniformsbogen.

Men et sådant problem har dog en løsning. Man publicerer blot alternativt i ZISE's spalter, som er åbne også for tiloversblevne gendarmere. Billedredaktøren bad om at få de ti bedste af dem, der ikke kom med, og forfatteren har leveret med tilhørende tekster, som blandt andet fortæller om, hvordan man måtte skaffe uniformer, når et lille korps pludselig skulle gøres større. Tilbage står blot at bemærke, at de illustrationer, som *kom* med i Uniformer i Toldvæsen og Grænsegendarmeri, så sandelig ikke er ringere. Den interesserede er derfor fortsat nødt til at anskaffe omtalte værk, som de følgende billeder på ingen måde kan erstatte – men nok supplere.

Sammentræf ved grænsen 1895. Fra venstre ses tre ukendte tyske grænsevagter og derefter gendarmene N.H. Nielsen, P.H. Jepsen og J. Madsen. Til trods for deres forskellige uniformering og bevæbning havde både det tyske og det danske grænsebevogtningskorps rødder tilbage i Det holstenske Gendarmeri, som blev oprettet i 1839. Man skiltes i 1864. De dansksindede/kongetro indgik i det danske feltgendarmere, og da dette efter fredsslutningen blev ophævet, kom de til at gøre tjeneste som gendarmere ved Kongeågrænsen. De blev tilbage i Det holstenske Gendarmeri, fortsatte tjenesten ved Holstens sydgrænse, men efter krigen mellem Preussen og Østrig i 1866 blev hertugdømmerne en preussisk provins og derefter blev gendarmene flyttet nordpå for at bevogte sydsiden af grænsen mod Danmark.

Således kunne gendarmere, der i sin tid havde gjort tjeneste i det samme korps helt nede ved Elben, nu findes på hver sin side af Kongeåen. Det må dog for en sikkerheds skyld bemærkes, at personerne på dette billede nok er lige lovlig unge til at have gjort tjeneste i det oprindelige korps, men de gamle holstenere satte i øvrigt længe deres præg på det danske grænsegendarmeri.

Grænsebevogtningen måtte forstærkes under Første Verdenskrig. Derfor ses her sergent i Grænsegendarmeriet J.V. Hausmann flankeret af to dragoner fra det detachment, der blev sendt til assistance.

Bereden sergent J. Christensen, Grænsegendarmeriets chef E.A. v.Rømeling og ubereden gendarm N.L. Nielsen, alle i galla. Hovedbeklædningen er kepi model 1887 med pompon, som for de berednes vedkommende var udstyret med en sort svejf af hestehår. Christensen har sabel for beredne gendarmar model 1873, mens Nielsen er bevæbnet med en Remington karabin og sabel for uberedne grænsegendarmar model 1880.

Billedet er taget i en helt speciel anledning. Der var i 1903 besøg fra Siam (Thailand), og dér agtede man at oprette et grænsebevogtningskorps. Derfor blev både chefen, sergenten og gendarmen stillet op til forevigelse hos fotografen i Kolding.

Grænsevagter ved Varming fotograferet i 1919. Oversergent H.C. Hast er til hest, mens de øvrige fra venstre mod højre er K.O. Jørgensen, Mortensen, H.C. Johansen og E.H. Jensen. Alle de uberedne er iklædt uniformer lånt fra dragonregimenterne, og de har endnu ikke fået påsyet de for grænsegendarmene reglementerede karmosinrøde kraver og skulderklapper – kun en sparre som gradstegn er påsat. H.C. Johansen havde fået en rigtig gendarmhue, mens de andre tre bærer dragonhuer påsat korpsets mærke, rigsvåbenet. Bevæbningen er mere ensartet. De uberedne har alle gevær model 1889 og fodfolkssabel model 1854, mens oversergenten har en omdrejningspistol model 1882.

Oprindeligt var der kun ansat 100 mand i Grænsegendarmeriet, så da styrken i 1917 blev udvidet med 50 midlertidige gendarmere, måtte man låne uniformer fra Hæren. Det blev Trainregimentet, som kom til at levere mundering til gendarmene N.J. Sternberg og H.J. Bruun, som ses her med karabin ved fod. Disse rytterkarabiner model 1889 var netop hjemtaget fra Dansk Vestindien, som samme år var blevet afhændet til U.S.A. – Patrontasken er en model, der blev indført ved Grænsegendarmeriet i 1884, mens de ved siden bærer en såkaldt fæstningskonstabelsabel (jægerhirschfænger model 1849).

Igen en gendarm i en uniform, der egentlig stammede fra dragonregimenterne. Dette gjaldt for alle, der blev ansat i 1919. Uniformen havde karmosinrød passepoil, to udvendige brystlommer og oprindelig var den med lyseblå ombøjede krave og lyseblå skulderklapper. I 1920 fik disse uniformer påsyet en karmosinrød helkrave og skulderklapper i samme farve, som det ses på dette billede, hvor gendarm A.S. Roos er iklædt den således ændrede mundering. Huen er dog en rigtig gendarmhue og ikke som i andre tilfælde en dragonhue med påsat rigsvåben. Bevæbningen er Remington karabin, underofficerssabel model 1910, og i bæltet bærer han patrontaske model 1906. Bemærk de korte støvler med støvlegamacher.

De gendarmere, der blev ansat i februar 1920, tildeltes uniformer fra feltgendarmeriets depot, d.v.s. i virkeligheden uniformer, der var blevet tilovers, da det militære politi-gendarmeri, Estrups forhadte lyseblå, i 1894 blev nedlagt. Oprindeligt havde de hvid passepoil og krave samt et hvidt spejl på ærmeopslaget. Inden det nye mandskab blev forlagt til den nye – den nuværende – grænse, blev alt det hvide på uniformerne fjernet, og de fik karmosinrøde kraver, skulderklapper og passepoil. På spidshuen anbragtes naturligvis korpsets mærke, rigsvåbenet. Gendarmen i den ændrede uniform er J.G. Jensen, og hans bevæbning er den samme som den, gendarm Roos har.

Grænseovergendarm C. Madsen fotograferet under varekontrol ved Kruså Toldsted i 1946. Han er bevæbnet med en af de pistoler model P 38, som tyskerne måtte aflevere, da de i maj måned 1945 forlod Danmark. Bemærk bukserne, der er helt korrekte, som gendarmbukser skulle være. Ikke sært, at mange unge gendarmer gennem tiderne gerne har villet følge moden og ændre på benklædernes facon. Men det var ikke tilladt. Blev det opdaget skulle bukserne føres tilbage til det oprindelige udseende. Og der var kun én til at betale, brugeren.

Våbeneftersyn i 1952 på overvagtimesterens bopæl i Frøslev. Fra venstre er det grænsevagt-mestrene K.P. Poulsen og J. Jensen, stabsvagtimester H.A. Buch, bøssehandleren, der kom fra Hæren, og endelig overvagtimester N.J. Sternberg.

Et sådant våbeneftersyn fik i 1926 ubehagelige følger for en af de involverede. Da det blev sagt, at våbenet var beskidt, havde pågældende gendarm forlangt at få at vide, hvor skidt det sad. Og da der til våbenbogen var blevet dikteret en fejl ved geværet – en fejl, som vel at mærke ikke fandtes – så havde han gjort opmærksom på dette. Resultatet var en tur i Sønderborg Arrest.

Hytter som denne var egentlig ikke tilladt, men blev alligevel tolereret. Grænsegendarm C. Madsen er her fotograferet ved sin primitive jordhule, som han har kunnet søge ly i under vigilancen – patruljeringen. Året er 1943.

Gendarm under besættelsen, en beretning

af Hans Anker Buch

I bogen »- og sådan måtte det komme« skriver forfatteren (kommandanten på Haderslev kaserne), at de få gendarmere, der den 9. april nåede til Haderslev, var mere eller mindre chokerede og desorienterede.

Ja – gendarmene var chokerede; men det var ikke, fordi tyskerne var brudt ind i landet og havde været i hælene på os fra grænsen til Haderslev. Alle gendarmere havde nemlig på det tidspunkt i flere dage været klare over, hvad der forestod os og hele landet. Nej – var vi chokerede, så var det over at finde landet åbent og forsvaret fuldstændig uforberedt, for ikke at bruge helt andre ord om den åbenlyse forvirring, der prægede alt på Haderslev kaserne.

Det er vel forståeligt, at vi 16 gendarmere, der den 9. april 1940 kl. 0445 forlod grænsen ved Flensborg fjord (Skodsbøl) og over Graasten, Felsted og Aabenraa nåede Haderslev uden at se så meget som en deling dansk militær, var forundrede og noget i tvivl om, hvad de ansvarlige egentlig havde tænkt sig m.h.t. at standse tyskerne eller dog forsøge at hindre fremrykningen blot nogle timer.

Vi hørte enkelte skud fra egnen omkring Søgaard, da vi passerede Felsted, men militær af nogen art så vi ikke, før vi nåede det store vejkrøds i Aabenraas sydlige bydel. Her var placeret 3 mand, siger og skriver tre mand. Ingen befalingsmænd – ja, om den ene af de tre enlige soldater, der havde fået til opgave at forsvare Aabenraa, var underkorporal eller korporal, skal jeg ikke sige, derimod må jeg med beundring fastslå, at ingen af de tre enlige soldater et eneste øjeblik var i tvivl om, hvad de skulle og

ville, da vi så en mægtig kolonne tyske panserbiler svinge ned ad bakken og om ved Aabenraa fjord og ind mod os. De lagde sig nemlig ganske roligt ned ved vejkannten, hvor deres Nimbus-motorcykel stod, og gjorde deres 20 mm klar til skydning uden så meget som at skele til os gendarmere, der – jfr. stående ordre – i hast fortsatte mod Haderslev, ejheller bekymrede de langstøvlede fyre, der stod i gadedøre og ved hushjørner, soldaterne det mindste.

Underligt nok reddede de alle livet og nåede endda at sætte en panservogn ud af spillet, erfarede jeg, da vi om eftermiddagen samme dag igen passerede Aabenraa.

Nå, men vi gendarmere fortsatte i henhold til vor ordre mod Haderslev. På vejen fra Aabenraa til Haderslev mødte vi en enlig motorordonnans ellers ingen militær, før vi nåede Sønderbro i Haderslev og blev standset af kornet Vestergaard, der med mandskab til at betjene et rekylgevær og en 20 mm afværgekanon, var anbragt på den flade vejbane med en væltet tipvogn og et løst tipvognsspor anbragt tværs over vejen som »tankspærring«.

Bryde stenbroen op for at skaffe sig og sine soldater lidt dækning måtte han ikke af hensyn til vejvæsenet, og så ville det jo også have forsinket tyskerne!

Hvordan det lidt senere gik kornet Vestergaard, ved vi alle.

Vore to lastvogne dirigerede Vestergaard ad en sidevej op til kasernen. Og guderne skal vide, at vor forundring ikke blev mindre af det, vi her blev vidner til. Ved hver af indkørslerne til kasernepladsen var anbragt et rekylgevær med betjening – ligele-

des på den flade kørebane. Lidt dækning havde de nu ved kaserne-muren, og de redede da også livet alle seks mand. Inde på kasernepladsen og i gennemkørslen midt gennem kasernebygningen stod og gik imellem hverandre soldater – ikke særlig mange – og nyindkaldt mandskab i civil. Ingen vidste rigtig, hvad de skulle. Vagt-kommandøren, der blev tilkaldt, da vore to lastvogne kørte ind foran kasernebygningen, vidste åbenbart heller ikke, hvad han skulle stille an med vi gendarmere, og det samme var tilfældet med kommandanten, som jeg opsøgte på kommandokontoret. Han spurgte om forholdene ved grænsen, om chefen, oberst Paludan-Müller, og om vi havde set noget til tyskerne? Men hvad vi skulle foretage os, når tyskerne nåede kasernen, gav han ingen ordre om. Vi kunne selv bestemme, om vi ville iklædes feltgrå uniformer med tilhørende udstyr, eller om vi ville afvente begivenhedernes udvikling. Disse lod imidlertid ikke vente længe på sig. Vi nåede lige at få en kop kaffe og få stålhelme og gasmasker tilprøvet og komme ud på kasernepladsen igen, da vi – trods øredøvende larm fra tyske jager- og bombemaskiner, der ustandseligt dykkede ned over kasernepladsen for at skabe forvirring – hørte skydning i den sydlige del af byen. Få minutter efter åbnede de to rekylgeværer ved kaserneportene ild mod panservogne, der rullede op ad Nørregade mod kasernen. Projektilerne fra rekylgeværerne var imidlertid ganske uden virkning på de pansrede vogne. De fortsatte ugenerede mod kasernen og besvarede ilden med flere byger af lette våben, hovedsageligt rettet mod facaden og udkigstårnet på kasernen. Soldaten i udkigstårnet og en murersvend, der trods skydningen fortsatte sit arbejde på kasernebygningen, blev dræbt, der ud-

over var der ingen dræbte eller sårede.

Førerhuset på den ene af vore lastvogne blev også ramt af en byge, netop som vi stimlede sammen om ladet på vognen for at få fat i vore rekylgeværer og almindelige geværer. Korpset var dengang bevæbnet med de samme håndskydevåben som hæren. Nå – men heldigvis var det kun førerhuset og forpartiet af vognen, der blev gennemhullet. Gendarmene nåede alle at springe ned i kældervinduerne eller tilbage til gennemkørslen i hovedbygningen, hvor også vagtmandskabet søgte dækning ved at trykke sig op ad muren. Ja – her stod vi så alle, soldater og gendarmere, og så på hinanden og ventede på, om de skulle bruge sværere våben, der kunne gennembyde murværket, men i det samme kom ordren til at standse skydningen, og lidt efter var vi alle i færd med at aflevere vore våben til tyskerne, der dirrede af nervøsitet eller spænding – de havde åbenbart ventet virkelig kamp om kasernen.

En tysk officer ledsaget af en hjemmetysker med hagekorsbind om armen og lange støvler og det hele marcherede straks efter op over kasernepladsen og op til kommandanten, og en times tid efter fik vi gendarmere meddelelse om, at vi senere på dagen kunne køre tilbage til grænsen.

Ja – sådan endte alle oberst Paludan-Müllers planer om, at hele grænsegendarmet skulle føres op til Haderslev kaserne for der at blive iklædt feltgrå uniformer m.v. og indgå som reserve for de militære afdelinger på Søgaard kaserne. Disse planer, mente man, var kun kendte af en lille kreds inden for korpsets ledelse, men i virkeligheden var alle i korpset klare over, at der måtte foreligge visse aftaler med militæret, hvorfor ellers de årlige fægtnings-skydninger med rekylgeværer m.v.?

Samme dags eftermiddag fik gendamerne ordre til at køre tilbage til grænsen. Trafikken var da nogenlunde normal på vejene, og der skete intet af betydning. Jeg tror, de fleste af os tænkte på, hvorledes vi skulle få vore sønderjyske medborgere forklaret, at tyskerne var rykket ind i landet ad alle veje og nu var i færd med at besætte alle vigtige punkter, uden at der var gjort alvorligt forsøg på at hindre eller standse indrykningen blot en dag eller nogle timer.

Vore tanker beskæftigede sig selvfølgelig også med, hvorledes grænsebevogtningen efter besættelsen ville forme sig, om den overhovedet ville blive opretholdt i sin hidtidige form? Det gjorde den imidlertid. At det skulle blive så meningsløst og bitert, som det blev, anede vi på dette tidspunkt heldigvis ikke.

Den 11. april genoptog vi den normale tjeneste igen. Vi trøstede hinanden med, at vi i det mindste markerede, hvor grænsen mellem Danmark og Tyskland gik. Men det var jo lidt svært at holde liv i illusionen om, at alt var i skønneste orden, alt imens vi vidste, at dem, vi skulle holde øje med, sad bag os overalt i landet og plyndrede os efter alle kunstens regler. Og dertil de evige formaninger om korrekt optræden over for tyske officerer og befalingsmænd, ja – menige med forresten. Det kunne nok være pinligt at undersøge en håndtaske og f.eks. fritage en kone, der havde besøgt sin søster i Højer, et pund melis, og måske i samme øjeblik være nødsaget til at vende sig om og hilse »korrekt« på en tysk militærperson, der måske kørte ud med et helt læs.

Ved Højer sluse måtte vi år igennem se på, at de slæbte i hundredvis af pakker, røgede skinker o.s.v. – ja, hele møblement, fine polstrede ting slæbte de om bord i de-

res marinebåde. Flere gange skrev vi rapporter, fordi vi så, at hjemmetyskerne ad denne vej sendte mægtige pakker til deres familie sydpå. At vi intet opnåede med vore indberetninger, behøver jeg vel ikke at fortælle.

Men endelig fik også disse lange år ende. Vi nåede 19. september 1944. Jeg var netop den dag taget ind til gendarmposten ved Højer sluse, hvor tyskerne forøvrigt også havde en fast post ved selve sluseporten. Jeg blev her vidne til politibetjent Hartungs anholdelse. Han blev anholdt, medens han stod og talte med slusemester Pørksen, der opholdt sig nede bag sluseporten. Efter nogen parlamenteren fik Hartung imidlertid lov til – vel for at undgå at vække opsigt – at cykle foran lastbilen med maskingeværskytterne og en SS-officer, der sad foran ved chaufføren, ind til byen til politistationen. Men lige inden, de kørte fra slusen, kom SS-officeren i tanker om, at det måske var rigtigst at berolige de to gendarm, der på afstand havde iagttaget scenen. Han sprang ud af vognen igen, løb over pladsen til os og meddelte kort og knapt, at Hartung ikke skulle arresteres. Jeg følte mig dog ikke overbevist og cyklede derfor ind til politistationen. Men det var rigtigt. Hartung stod i døren og smilede og fortalte, at de havde taget hans tjenestepistol, men at han havde en anden, der var mindst lige så god, gemt ude ibag!

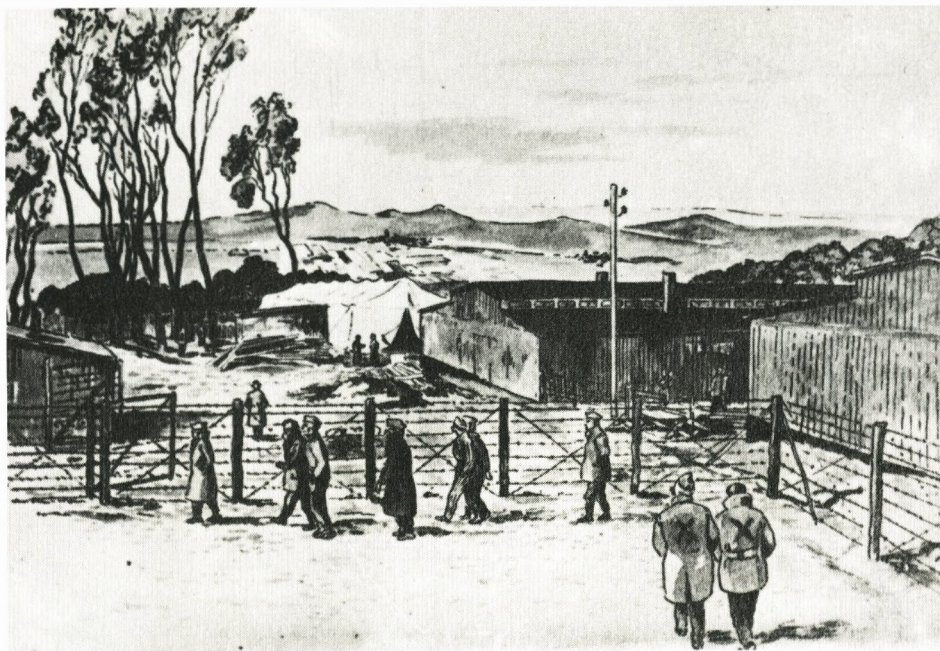
Jeg var imidlertid stadig urolig og følte, at der var noget under forberedelse også for gendarmeriet. Jeg cyklede derfor lige til mit hjem i Rudbøl og forsøgte straks at få telefonisk forbindelse med korpskommandoen i Graasten. Efter mange forsøg meddelte centralen i Graasten, at 124 ikke svarede. Jeg forsøgte derefter at komme i forbindelse med 1. distrikt i Sønderborg,

hvilket også lykkedes langt hen på eftermiddagen. Kaptajn Madsen bekræftede straks, hvad jeg havde anet, at tysk militær var i færd med at afvæbne gendarmeriet, men at det sikkert kun drejede sig om afvæbning, hele 1. distrikt var delvis afvæbnet, men ingen arresteret. Kaptajnen meddelte mig samtidig, at jeg måtte suspendere tjenesten i afsnittet, da det efter omstændighederne var formålsløst at fortsætte.

Jeg fik imidlertid ingen ordre givet hverken om det ene eller det andet, for medens jeg endnu talte i telefonen med kaptajn Madsen, rullede en lastbil hen for indgangsdøren og en tre-fire maskingeværsskytter sprang af bagladet og tog opstilling

ved huset, medens to SS-folk gik til indgangsdøren. Det sidste, jeg sagde til Kaptajn Madsen, var, at nu kan det være det samme, for nu er det sket for mit vedkommende.

Nå – selv om jeg havde haft tid til det, så havde jeg ikke anbefalet personalet at forsvinde og »gå under jorden« endsiges givet ordre dertil. Baggrunden og forudsætningerne for mit vedkommende for at kunne bedømme situationen var jo nemlig den, at jeg selv havde kunnet overbevise mig om, at politiet i Tønder og Højer var blevet arresteret, afvæbnet og omgående frigivet. Hertil kom endvidere vort militærs afvæbning og senere frigivelse, så jeg synes ikke,

Ivar Thomsen var ansat i politiet og tegnede i 1945 i Neuengamme.

det var så utilgiveligt dumt, at vi gendarmer, der bor spredt langs grænsen fra Mommark til Højer, troede, at det også for os kun drejede sig om afvæbning?

Nå – vi var i hvert tilfælde så – ja, vi kan godt sige naive og bløjede, at vi troede det, og vi har betalt for det, om ikke så meget vi, der kom hjem fra lejrene, så vore kammerater, der blev dernede i Neuengamme, Bergen Belsen, og hvor deres aske nu findes.

Her må lige tilføjes, at ordren til uden modstand at aflevere vore våben havde vi forlængst fået fra højeste sted.

Korpsets samlede styrke var på dette tidspunkt ca. 330 mand. Af disse lod de 280 mand sig arrestere for at blive ført til Frøslevlejren. For mig er der ingen tvivl om, at både gendarmen og overordnede var overbevist om, at interneringen kun ville blive opretholdt få dage. Men den 5. oktober – altså ca. 14 dage efter anholdelsen – blev 141 gendarmen sammen med 60 civile fanger sendt sydpå til Neuengamme.

Hvordan det her gik gendarmene, skal jeg ikke komme nærmere ind på, men da så mange har spurgt, hvordan det kunne være, at der døde så mange gendarmen, skal jeg kort forsøge at give en forklaring.

Naziregimet havde netop udsendt en sidste manende opfordring om øget arbejdsindsats, og at det i særlig grad kom til at gå ud over fangerne i koncentrationslejrene, forstår enhver i dag. Gendarmene, der ingen faglig uddannelse havde, blev fra første dag beskæftiget ved jordarbejde – udgravninger til en nybygning under lejren og afømning af jord ved et under lejren hørende teglværk. Efter at have arbejdet ved nævnte arbejder i 10-12 dage kom alle gendarmen med i en transport på 1000 mand,

der pr. bane blev kørt ud i nærheden af Kirkenwerde til en lille station ved navn Ohrtkate.

Her arbejdede de 1000 mand, søndag og søgn, fire uger uden afbrydelse ved gravning af en tankspærring. Terrainet var lavt og fugtigt, nærmest marsklignende. Grundvandet var nået på en halv meter. Spærringen skulle være 2½ meter dyb, hvad den nu ingen steder blev. Der blev gjort forsøg på at pumpe vandet væk, medens vi gravede, men materiellet var for dårligt. Arbejdet var forfærdeligt for os alle. Fodtøjet, vi havde på, var det samme, som vi gik og stod i ved anholdelsen den 19. september, og ingen mulighed for at få det tørret, så vore sko og støvler var helt opløste af vand. Elendige klude havde de givet os i stedet for uniformerne og absolut ingen undertøj, så vi var gennemblødte ved første byge. Kl. 330 blev vi kaldt op, og ca. en halv time efter, at tæpperne var glattet ud og lagt på plads i køjerne, blev vi drevet ud af barakken. Ved udgangsdøren stod så blokældste og udleverede os hver en skive tørt rugbrød, og samtidig holdt vi vort blikkrus eller dåse frem og fik deri en slat kaffe eller the, det var vanskeligt at afgøre, hvad det var, men det måtte vi så drikke og spise uden for barakken, enten det regnede eller blæste. Vi, der skulle ud til Ohrtkate, blev talt op og talt om igen, inden vi marcherede ud af lejren til vigespolet, hvor godsvognene, der skulle føre os ud til arbejdspladsen, holdt. Fra da af og til vi om aftenen ved sekstiden marcherede ind i lejren til storappellen, der varede fra to til fire timer, gik det med råben, skrigen og skælden. Hertil kom så uroen om natten i de overfyldte rum med to-tre mand i hver køje. Hertil kom så de evige luftalarmer,

hvorunder vi blev drevet ud af barakken og ned i kælderens (beskyttelsesrum) under et par nybygninger, hvor vi stod pakket som sild i en tønde. Og sidst, men ikke mindst, den fuldstændige mangel på virkelig lægehjælp, ja, læger (medfanger) var der nok af, men de havde overhovedet ingen medicin eller andre hjælpemidler.

Nej – det var slet ikke så underligt, at det kostede menneskeliv. Dødsprocenten blandt danskerne var endda lille i forhold til f.eks. hollændernes for blot at nævne en af de hårdest ramte grupper. 38 af de 141 gendarmere, der blev deporterede, blev dannede.

Men også disse forfærdelige måneder i Neuengamme, Schandelah og Alt Garge fik ende, og den 5. maj stod resterne af vort gamle korps klar til sammen med frihedskæmperne at genoptage arbejdet ved grænsen.

Den 6. maj om aftenen blev grænsen spærret i det vestligste afsnit. Gendarmene mødte sammen med frihedsfolkene. De få våben, vi havde fået fat i, blev fordelt, så alle, der var ude på vagt eller patrulje, var bevæbnet.

En prægtig mand, officiant Hynkemeyer, var leder af den gruppe, der kom til Rudbøl-området. Hele gruppen stammede fra Vejen – glimrende folk fra første til sidste mand.

Samarbejdet med frihedskæmperne var glimrende. Gendarmernes kendskab til egen

og befolkning og de foreliggende opgaver blev udnyttet i fuldt omfang. Der blev straks det første døgn anholdt tyskere, der havde travlt med at komme ud af landet. Den 8. og 9. maj afvæbnede vi ved Rudbøl 1800 mand. Vi havde nu våben i hele dynge, og fik vor mangelfulde udrustning suppleret godt op.

Frihedskæmperne måtte desværre snart hjem til deres normale arbejde, men arrestationen af det tyske hjemmeforsvar, som de kaldte sig, og deres gruppeledere m.fl. blev gennemført inden deres afrejse og gennemført på en ordentlig og fornuftig måde, som vi gendarmere og dansksindede medborgere kunne være bekendt over for os selv, sognets befolkning og den historie, der formodentlig vil blive skrevet om den i øvrigt tvivlsomme og mer eller mindre velgennemtænkte aktion.

Nå – men efter frihedskæmperne kom Brigaden og overtog bevogtningen, og efter dem indkaldt mandskab af Hæren, der igen afløstes af nyuddannede rekrutter. Grænsegendarmeriet blev stadig underlagt de forskellige kommandoer som underordnet led. Al autoritet og myndighed blev efterhånden frataget gendarmene, så det siger sig selv, at det var så som så med samarbejdet. Gendarmene tog nu hurtigt den nye orden til efterretning, selv om det var helt andre tilstande, vi havde ventet under de trange krigsår.

Arne Hægstad

Fredag 2. oktober 1992 døde fhv. sognepræst Arne Hægstad.

Hægstad blev valgt ind i bestyrelsen for Toldhistorisk Selskab på den stiftende generalforsamling i oktober 1977 og beklædte posten som næstformand fra 1981 til kort før sin død.

Som cand.mag. i historie opfyldte Hægstad bestemmelsen i selskabets vedtægter om, at så vidt muligt ét medlem af bestyrelsen skal være universitetsuddannet historiker. At det så var netop Hægstad, der blev opfordret til at indtræde i bestyrelsen, var ikke nogen tilfældighed. Med sit usædvanlige levnedforløb og sine personlige interesser var han den oplagte kandidat.

Hægstad blev født i København i 1920. Kom som 14-årig i lære som toldklarerer og var udlært tre år senere. Efter krigen startede han egen speditivsvirksomhed, men en dybtliggende interesse for historie og teologi førte ham snart i en helt anden retning.

Først i 50'erne tog han studentereksamen, påbegyndte derefter en universitetsuddannelse og blev i 1963 cand.mag. i historie og græsk. I 10 år var han derefter adjunkt på Johannesskolen på Frederiksberg. Imidlertid viste interessen for teologi sig i det lange løb at være den stærkeste, og først i 70'erne benyttede han sig af en særordning, der gav adgang til et embede som sognepræst efter prøve, men uden forudgående teologiuddannelse ved universitetet. Han bestod prøven, blev i 1973 sognepræst på Fejø og beklædte dette præsteembede, indtil han 17 år senere blev pensioneret på grund af alder. De sidste to år boede han og fru Tove Hægstad i Nakskov.

Ved et par lejligheder besøgte jeg præstegården på Fejø og har herfra mange indtryk, som bliver stående i erindringen. Den store, smukke præstegård med udsigten over farvandet mellem Fejø og Lolland, den varme gæstfrihed og hjemmet præget

I midten Arne Hægstad ved det stiftende møde i Toldhistorisk Selskab den 24. oktober 1977.

af præsteparrets mangesidige interesser husker jeg og vel enhver, der var gæst hos Hægstads. Bemærkelsesværdig var også Hægstads samling af gamle vægte, lodder, målestokke m.v., et resultat af hans velkendte speciale - mål og vægt.

Emnet holdt han i årenes løb mange foredrag om, også for selskabets medlemmer landet over. Mon ikke de fleste, der hørte ham foredrage, eller som har læst de publikationer, han udgav om mål og vægt, gerne lader sig overbevise, når det hævdes, at han på dette felt var én af de mest - om ikke den mest - kyndige her i landet.

Det er nærliggende at antage, at interessen for mål og vægt er blevet, om ikke til, så dog næret i de 20 år, han som ung var toldklarerer og havde sin daglige gang i de københavnske vejerboder. Her lærte han i det hele taget en verden at kende, han sidenhen ikke glemte.

I det første nummer af ZISE fra 1978 har han berettet om indtryk og oplevelser fra sine mange år som toldklarerer og afslutter sit indlæg med ordene: »Jovist var vejerbodslivet et kapitel for sig, men som i de gode romaner - det første kapitel bestemmer indholdet af de følgende. De københavnske vejerboder var en god læreplads«.

Livet var for ham en helhed, også på trods af, at hans liv forløb så omskifteligt, eller måske netop derfor. Også i de sene år kunne han hente næring i det, han i de unge år havde lært som toldklarerer. Uden denne vedkenden sig egen fortid ville arbejdet med det toldhistoriske ej heller have optaget ham så stærkt, som tilfældet var. Her var en opgave, der bragte ham i kontakt med en verden, han havde kendt og gerne ville være med til at fastholde for eftertiden.

Det kom Toldhistorisk Selskab til gode. Bestyrelsen fik et medlem, der ikke alene havde den videnskabelige uddannelse som historiker, men som derudover kendte og forstod toldetatens »sjæl«. Det fik betydning, i særdeleshed da de første år, hvor et hovedmål var at vække interesse og vinde fodfæste i personalekredse. Hans foredragsvirksomhed var et vigtigt bidrag til at skabe og fastholde interessen for det toldhistoriske arbejde.

Hægstad blev vel af mange medlemmer uløseligt forbundet med Toldhistorisk Selskabs tilblivelse, selskabets barndom og udvikling til, hvad det er i dag.

Vi, der kom ham på nærmere hold, husker ham som et engageret og varmt menneske, der også ejede en velgørende evne til at sætte sit personlige præg på de festlige stunder. Og han var en værdifuld støtte for bestyrelsen, ikke mindst den første tid, hvor fundamentet skulle lægges og usikkerheden var størst.

Arne Hægstad efterlader sig et smukt eftermæle i Told- og Skattehistorisk Selskabs egen historie. Stående bliver 15 års virke, formet af de følelser, han ved sin indtræden i bestyrelsen selv giver udtryk for i ZISE ved et citat fra en gammel sang:

Fyrré år frem - når os alderen trykker,
pusten bli'r kort, men erindringen lang,

...

Når i erindringen møjsomt du leder
efter din drengetids arbejd' og leg...
så kan det ske, det vil tit komme til dig
tonerne som af en kendt melodi,
syner af drengeårs herlighed vil dig
fængsle på ny med et sært trylleri.

C.A. Nielsen

Inde i bladet:

Anders Monrad Møller: Christian IV og Fog Rasmussen	85
Søren Nørremølle: Da Hjørring Amtstue brændte	102
Aage Emil Hansen og Anders Monrad Møller: Billeder, der ikke kom med	108
Hans Anker Buch: Gendarm under besættelsen	116
C. A. Nielsen: Arne Hægstad	122

